

Filosofisk tidskrift

Nr 1 Årgång 47 Februari 2026

- 3 Benthams blåsning
Johan E. Gustafsson
- 10 Vad bör en präst tro på? Kommentar till fallet Christer Hugo
Peder Thalén
- 21 Chomskys språkfilosofiska antaganden återbesökta
Ingvar Johansson
- 26 Frågvis logik och normativitet
Karl Nygren
- Recensioner**
- 41 Sofia Jeppsson om antologin *Tvång på gott och ont: En forskningsantologi om tvång i välfärden*
- 48 Lennart Nordenfelt om *Gud och andra orsaker* av Ulf Jonsson
- 52 Adam Ehlert om *Åk till akuten: Hur mycket sjukvård har vi råd med?* av Fanny Nilsson
- 56 Jakob Werkmäster om *Om humor: Essäer om dom som är roliga och det som är kul* av Stina Bäckström

Från och med i år är samtliga nummer av *Filosofisk tidskrift* fritt tillgängliga på tidskriftens hemsida (se adressen nedan). Pappersversionen fortsätter att ges ut som vanligt.

Filosofisk tidskrift

Utges av Stiftelsen Filosofisk tidskrift och Stiftelsen Bokförlaget Thales

Redaktörer: Jens Johansson (ansvarig utgivare) och Olle Risberg

Redaktionsassistent: Sofia Bokros

redaktion@filosofisktidskrift.se www.filosofisktidskrift.se

Filosofisk tidskrift utkommer med fyra nummer per år

Prenumeration per år inom landet: 200 kr (inkl. moms); utom landet: 300 kr

Lösnummer: 55 kr (inkl. moms)

För prenumerationsärenden kontakta:

Nätverkstan Kulturtidskrifter, Box 31120, 400 32 Göteborg

filosofisktidskrift@natverkstan.net

Tfn 031-743 99 05 (tisdag–onsdag 09–12)

Förlagsadress: Bokförlaget Thales, c/o Filosofiska institutionen,

Stockholms universitet, 106 91 Stockholm

info@bokforlagetthales.se www.bokforlagetthales.se

Copyright © Respektive författare 2026

Grafisk form och produktion: Ulf Jacobsen

Satt med Arnhem Blond och Joanna Sans Nova

Tryck: Carlshamn Tryck & Media AB, Karlshamn 2026

ISSN 0348-7482

Benthams blåsning¹

Johan E. Gustafsson

RÅNAREN. Förlåt, du råkar inte ha en slant? Jag har så ont om pengar.

BENTHAM. Nej, tyvärr.

RÅNAREN (*ser en utilitaristknapp på BENTHAMS kavajslag*) Men du är utilitarist?

BENTHAM. Jo, jag är en *handlingsutilitarist*. Jag anser att jag bör utföra en handling om den handlingen skulle leda till mer nytta än någon alternativ handling.²

RÅNAREN. Utmärkt. Vad sägs om att du ger mig en hundring?

BENTHAM. Då jag är handlingsutilitarist skulle jag gärna ge dig hundra kronor *om* jag var övertygad om att du skulle skapa större nytta i världen med pengarna än jag skulle. Problemet är dock att jag vet att jag skulle använda pengarna väl – medan jag misstänker att du inte skulle göra det.

RÅNAREN. Okej. Jag anade det. Men vad sägs om att jag förbättrar erbjudandet? Om du inte ger mig pengarna kapar jag av ett finger!

BENTHAM. Hotar du mig?!

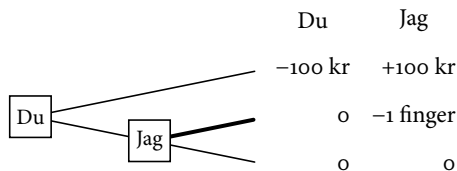
RÅNAREN. Vänta, nej. Jag hotar inte *dig*. Det vore ju olagligt. Jag säger att om du inte ger mig pengarna kapar jag av *mitt* finger.

BENTHAM. Varför i hela friden skulle du göra det?

RÅNAREN. Jag är en *deontolog*. Jag håller mitt ord.

BENTHAM (*ser en deontologknapp på RÅNARENS kavajslag*) Jag förstår. Men om du ursäktar att jag frågar, varför lovade du att kapa av ditt finger?

RÅNAREN. Det som hänt har hänt. Låt oss "kapa" artigheterna. Jag har gjort ett diagram över vår situation: (*vecklar ut en stor affisch*)

1. Detta är en översättning av Johan E. Gustafsson (2022), "Bentham's Mugging", *Utilitas* 34, nr 4, s. 386–91.

2. Bentham (1970, s. 12–13) och Moore (1912, s. 31).

BENTHAM. Hade du det där diagrammet redo hela tiden?

RÅNAREN. Vid den första noden har du ett val mellan att ge mig hundra kronor (upp) eller att behålla pengarna (ner). Om du behåller pengarna har jag ett val vid andra noden huruvida jag ska kapa av mitt finger. Den tjocka linjen anger att jag faktiskt skulle göra det.

BENTHAM (*nickar*)

RÅNAREN. Saken är att det helt klart blir mer nytta om jag behåller mitt finger än om du behåller din ynka hundring. Alltså skulle det bli *mer* nytta i världen om du gav mig pengarna än om du inte gjorde det.

BENTHAM. Jag tycker att du bara borde behålla ditt finger.

RÅNAREN. Och bryta mitt ord? Nej. (*fniss*) Tänk om alla gjorde så? Det som borde spela roll för dig som handlingsutilitarist är väl hur som helst om jag *skulle* kapa av mitt finger – inte om jag borde.

BENTHAM. För all del. Jag oroar mig dock för att om jag gav dig pengarna skulle det sända fel signaler och uppmuntra efterapare att ta till liknande trick.

RÅNAREN. Gör inte det. Den här transaktionen kommer att förbli vår lilla hemlighet. Du har mitt ord.

BENTHAM (*inte helt övertygad*)

RÅNAREN. En tuff förhandlare? (*suck*) Nåväl, låt oss förbättra erbjudandet ytterligare: Om jag inte får pengarna kapar jag av *två* fingrar.

BENTHAM. Den här konversationen har verkligen tagit en beklaglig vändning.

RÅNAREN. Jag kommer verkligen sakna fingrarna.

BENTHAM (*paus*) Okej då.

(*räcker över hundra kronor*)

RÅNAREN. Finemang.

(*stoppar pengarna i fickan och viker omsorgsfullt ihop affischen*)

BENTHAM. Det känns på något sätt som om jag blev rånad.

RÅNAREN. Nonsens. Du gjorde världen till en bättre plats.

★ ★ ★

RÅNAREN (*ser BENTHAM*) Det var ett tag sedan, eller hur?

BENTHAM. Åh ... hej.

RÅNAREN. Hur är det med dig? (*lägger märke till BENTHAMS opryddas kavajslag*) Var är din utilitaristknapp?

BENTHAM. Tyvärr blev det för dyrt att bära den offentligt (*lägger märke till RÅNARENS hand*) Vad har hänt med din hand?

RÅNAREN. Lustigt att du frågar. Det visade sig att en del så kallade

”handlingsutilitarister” bara är handlingsutilitarister till namnet. För att ”kapa” en lång historia, fingrar blev ... kapade. Och smärtan var *enorm*. Och kostnaden för att få fingrarna sydda tillbaka var *enorm*. Så även om jag är tillbaka till tio så har jag återigen lite ont om pengar.

BENTHAM. Tråkigt. Mycket tråkigt att höra. Men innan du prövar ditt trick igen vill jag dela en nyhet. Jag är inte längre en handlingsutilitarist. Jag är nu en *regelutilitarist*: Jag anser att jag bör utföra en handling om den handlingen krävs av en regel som föreskriver en möjlig kombination av allas handlande som ger mer nytta än någon annan kombination.³

RÅNAREN. Jag gillar det här! Det känns nästan som deontologi.

BENTHAM. Och notera att jag inte längre är sårbar för ditt fingertrick, eftersom den bästa kombinationen av våra handlingar inte inkluderade att jag skulle ge dig pengar. En rimlig moralteori ska inte göra att man blir sårbar för denna typ av exploatering. Undrar varför jag inte noterade detta fel i utilitarismen tidigare. Men det spelar ingen roll – teorin är fixad nu.

RÅNAREN. Får man föreslå ett samarbete?

BENTHAM. Visst.

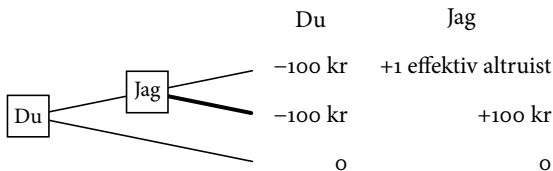
RÅNAREN. Det finns en ny kurs som heter *Effektiv altruism: Moralén förenklad*.⁴ Om jag gick den kursen skulle jag bli en effektiv altruist precis som du.

BENTHAM. Låter utmärkt.

RÅNAREN. Problemet är att kursen kostar hundra kronor. Och det är här du kan hjälpa till. Skulle du kunna bidra med en hundring för att låta mig förverkliga denna dröm?

BENTHAM. Lockande.

RÅNAREN. Jag har gjort ett diagram över vår nya situation: (*vecklar ut ännu en stor affisch*)

3. Urmson (1953, s. 35).

4. Bentham (1983, s. 119) alternativa titel för hans bok *Deontology* var *Morality Made Easy: Shewing How Throughout the Whole Course of Every Person's Life Duty Coincides with Interest Rightly Understood; Felicity with Virtue; Prudence Extra-Regarding as Well as Self-Regarding with Effective Benevolence* ("Moralén förenklad: Hur under livets gång varje persons egenintresse, korrekt förstått, sammanfaller med plikten, lycka med dygd, akt-samhet gentemot andra och sig själv med effektiv välvilja").

Vid den första noden har du ett val mellan att ge mig pengarna (upp) eller att behålla dem (ner). Om du ger mig pengarna har jag ett val mellan att använda pengarna för att gå kursen (upp) eller att behålla dem (ner). Det är väl klart bättre om jag blir en effektiv altruist än om du behåller din hundring. Därmed är en regel som föreskriver att du ger mig pengarna och att jag använder dem för att gå kursen en regel som föreskriver den bästa möjliga kombinationen av våra handlingar.

BENTHAM. Så jag borde ge dig pengarna.

RÅNAREN (*tydligt imponerad av BENTHAMS deduktion*) Jag värdesätter verkligen att jobba med skarpa hjärnor.

BENTHAM. Vänta – varför är en linje tjockare än de andra?

RÅNAREN. Åh, det markerar att jag inte skulle gå kursen. Om du gav mig pengarna skulle jag faktiskt behålla dem.

BENTHAM. Det nämnde du inte i din presentation.

RÅNAREN. Jag ser inte hur det skulle vara relevant för en regelutilitarist. Att du ger mig pengarna ingår ju i den bästa möjliga kombinationen av allas handlande oavsett om jag skulle gå kursen eller inte. Det som borde spela roll för dig är att jag *kan* göra det – inte om jag faktiskt skulle göra det.

BENTHAM. Plötsligt verkar det som om det var ett misstag att bedöma regler efter hur de skulle efterlevas av *alla*. Det kommer att finnas avvikare. Jag tror nu att jag är en *efterlevnadsbegränsad regelutilitarist*: Jag anser att jag bör utföra en handling om den handlingen krävs av ett regelverk som är optimalt i den meningen att det vore bäst om den *överväldigande majoriteten* internaliserade det.⁵

RÅNAREN (*harklar sig*) Jag har ett tillkännagivande att framföra. Jag vill göra känt att om ett regelverk internaliserades av den överväldigande majoriteten, så skulle jag också internalisera det.

BENTHAM. Skulle du?

RÅNAREN. Vid det laget skulle jag känna att det vore asocialt att inte göra det.

BENTHAM. Så när jag bedömer olika regelverk bör jag bedöma dem under antagandet att den överväldigande majoriteten, inklusive dig, internaliserar dem?

RÅNAREN. Precis.

BENTHAM. Men eftersom det optimala regelverket faktiskt inte kommer att internaliseras av den överväldigande majoriteten, kommer du faktiskt inte att internalisera det regelverket.

5. Hooker (2000, s. 32).

RÅNAREN. Nä, det stämmer.

BENTHAM. Så även om det optimala regelverket rimligen skulle föreskriva att jag ger dig pengarna och att du går kursen (eftersom det regelverket är optimalt givet att det internaliseras av den överväldigande majoriteten inklusive dig), så skulle du inte gå kursen.

RÅNAREN. Mhm.

BENTHAM. Jag börjar tänka om kring regelutilitarism över huvud taget.

RÅNAREN. Nåväl. Så du är återigen en handlingsutilitarist? I så fall, låt mig erbjuda –

BENTHAM. Låt mig kapa här. Jag tror nu att jag är en *självskalediskonterande handlingsutilitarist*: Jag anser att jag bör utföra en handling om den handlingen skulle ge mer nytta än någon alternativ handling, där nyttan mäts så att räddning av personer från skada inte räknas in i nyttan om dessa personer kan rädda sig själva.⁶

RÅNAREN. Det här är ett rejält avsteg från den vanliga handlingsutilitarismen.

BENTHAM. Sant. Men med denna modifiering är teorin immun mot ditt fingertrick. Eftersom du fortfarande kan undvika att få ditt finger kapat om jag inte ger dig pengar, så räknas inte den undvikbara skadan till den totala nyttan.

RÅNAREN. Kan du stanna en stund? Jag behöver uträtta ett kort ärende.

BENTHAM. Ingen fara.

RÅNAREN. Och bara för att dubbelkolla: När du säger att skador inte räknas om människor kan undvika dem själva, då menar du skador som människor fortfarande kan undvika själva? Det vill säga du är inte en *retrospektivt självskalediskonterande handlingsutilitarist*, som menar att man bör utföra en handling om den skulle ge mer nytta än någon alternativ handling, där nyttan mäts så att räddning av personer från skada inte räknas om dessa personer kan rädda sig själva *eller kunde ha räddat sig själva om de hade valt annorlunda tidigare?*

BENTHAM. Nej – jag är inget monster. Vi har alla gjort misstag. En moralisk agent ser framåt. Om du håller på att drunkna i en damm borde jag rädda dig oavsett om du hoppade i frivilligt.⁷

RÅNAREN. Utmärkt, som jag trodde. Stanna kvar. Jag är strax tillbaka.

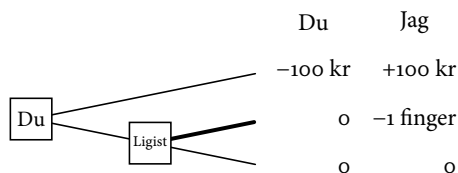
★ ★ ★

BENTHAM. Vad tog så lång tid?

6. Graham (2020, s. 177–78).

7. Singer (1972, s. 231).

RÅNAREN. Förlåt, jag var tvungen att göra en bindande, oföränderlig överenskommelse med en ligist som kommer att kapa av mitt finger om du inte ger mig hundra kronor. Jag har gjort ett diagram över vår nya situation: (*vecklar ut en tredje affisch*)

Som tidigare har du vid den första noden ett val mellan att ge mig en hundring (upp) eller att behålla pengarna (ner). Om du inte ger mig pengarna har ligisten vid den andra noden ett val mellan att kapa av mitt finger eller att inte göra det – och ligisten skulle göra det, oavsett vad jag gör. Så om du inte ger mig pengarna kan jag inte undvika att skadas. Om du inte ger mig pengarna kommer ligisten att kapa av mitt finger. Så mitt finger ligger i dina händer, så att säga. (*fniss*)

BENTHAM. Lustigt att du säger det. Medan du var borta har jag haft tid att reflektera kring moralen. Jag tror nu att jag snarare är en *rånbevägrad handlingsutilitarist*: Jag anser att jag bör utföra en handling om den skulle leda till mer nytta än någon alternativ handling och inte heller göra mig sårbar för uppenbara rån, hot eller utpressning.

RÅNAREN. Jag vill inte hacka på din nya filosofi, men var finns den teoretiska renheten hos den vanliga handlingsutilitarismen? Den här teorin är nedsmutsad med grumliga, tvetydiga termer. Vad är, närmare bestämt, ett ”rån”?

BENTHAM. Jag känner igen ett rån när jag ser det. Och ditt senaste trick är ett rån.

RÅNAREN. Det är inte ett särskilt tillfredsställande svar.

BENTHAM. Tyvärr måste det duga för tillfället.

RÅNAREN. Dessutom – och det tar emot att säga det – är din senaste teori *mer än lite ad hoc*.

BENTHAM. Tja, det den saknar i skönhet tar den igen i kostnadsminimering.

RÅNAREN. Lyssna, även om din teori säger vad du bör göra så saknar den *förklaringskraft*. En moralteori ska inte bara säga vad som bör göras utan också *varför* det bör göras. Varför nöja sig med mindre?

BENTHAM. Om jag hittar en orånbar version av utilitarismen med mer förklaringskraft, så hör jag av mig. (*En LIGIST närmar sig.*)

RÅNAREN. Det här är en besvikelse.

BENTHAM. *Jag kommer inte att ge dig mer pengar.*

RÅNAREN. Okej. Du vinner. Jag kapar av *tre* fingrar om –

BENTHAM. Ledsen, men jag tror vi måste kapa här.⁸

Litteratur

Bentham, Jeremy. 1970. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Red. James H. Burns och Herbert L. A. Hart. The Collected Works of Jeremy Bentham. London: Athlone Press.

Bentham, Jeremy. 1983. The Collected Works of Jeremy Bentham. *Deontology Together with a Table of the Springs of Action and the Article on Utilitarianism*. Oxford: Clarendon Press.

Graham, Peter A. 2020. "Avoidable Harm". *Philosophy and Phenomenological Research* 101, nr 1, s. 175–99.

Hooker, Brad. 2000. *Ideal Code, Real World: A Rule-Consequentialist Theory of Morality*. Oxford: Clarendon Press.

Moore, George E. 1912. *Ethics*. Oxford: Williams & Norgate.

Singer, Peter. 1972. "Famine, Affluence, and Morality". *Philosophy & Public Affairs* 1, nr 3, s. 229–43.

Urmson, James O. 1953. "The Interpretation of the Moral Philosophy of J. S. Mill". *The Philosophical Quarterly* 3, nr 10, s. 33–39.

8. Jag vill tacka Krister Bykvist, Tomi Francis, Will Jefferson, Petra Kosonen, Kacper Kowalczyk, Andreas Mogensen, Martin Peterson, Wlodek Rabinowicz, Dean Spears och Torbjörn Tännsjö. Tack till Olle Risberg för kommentarer på översättningen.

Vad bör en präst tro på?

Kommentar till fallet Christer Hugo

Peder Thalén

I en o censurerat skriven artikel i tidskriften *Sans* (2025) tar Christer Hugo, vid detta tillfälle fortfarande präst i Svenska kyrkan, avstånd från "Bibelns gud". Han förklarar teodicéproblemet som olösligt, lyfter fram etiskt upprörande inslag i framför allt Gamla testamentet och hävdar att vissa texter i Nya testamentet, förutom att vara allmänt opålitliga som historiska dokument, är förfälskningar i betydelsen att de har en annan författare än den som angivits.

Detta tilltag från Hugos sida går inte opåtalat förbi, utan han anmäls till domkapitlet (kyrkans egen domstol) i Stockholms stift av den stridbare prästen Dag Sandahl för att pröva om Hugo brutit mot sina prästlöften. Efter ett inledande samtal med domkapitlet väljer Hugo att avkraga sig själv innan någon dom kan fällas. Hela händelsekedjan redovisas av honom i ett inlägg på DN Debatt (20/10), vilket blir startskottet på en omfattande ordväxling med fem inlägg bara i DN (se även Dahlberg 22/10).

Intressant i sammanhanget är att en av debattörerna, teologen Patrik Hagman, påpekar att liknande uttalanden av det slag Hugo givit uttryck för i *Sans* inte skulle ha väckt några starka reaktioner i "det liberala Stockholms stift" för 20 år sedan (22/10). Men nu har något hänt. En strängare inställning har vuxit fram konstaterar Hagman med ett visst gillande: Vi ser "en större benägenhet att dra gränser för vad präster kan uttrycka i offentligheten" (22/10).

Eftersom någon dom inte fälldes av domkapitlet kvarstår frågan obesvarad: Vilka religiösa föreställningar bör en person ha för att vara lämplig som präst i Svenska kyrkan? Hur ser gränserna ut? För att besvara sådana normativt vinklade frågor – här finns inte utrymme för en fullständig behandling – krävs vissa måttstockar. Närmast till hands ligger två av varandra oberoende sådana. Dels Svenska kyrkans egen måttstock som är prästlöftena och bibeln samt bekännelseskrifter, dels en religionsfilosofisk som handlar om den religiösa trons intellektuella förutsättningar. Jag kommer här att använda mig av båda perspektiven och låta dem samtala med varandra.

Syftet med denna artikel är dock inte att ta över domkapitlets uppgift, utan att lyfta fram den religionsfilosofiska dimensionen i det teologiska tvistandet.

Bör en präst tro på Guds existens?

Till de som inte deltar i DN men upprörs av Christer Hugos artikel i *Sans* hör kolumnisten Josefin de Gregorio. I ett inlägg i SvD (20/10) ställer hon frågan "Måste man tro på Gud för att vara präst i Svenska kyrkan?" Och tillägger: "De flesta, kristna eller ej, skulle nog spontant svara 'ja'. Eller kanske till och med skratta lite – vad är det för en fråga?" Det är ingen tvekan om att de Gregorio har medhåll från huvudfåran i svensk religionsfilosofi. I boken *Tro och vetande* kallar Ingemar Hedenius tron på Guds existens för "evangeliets grundtanke" (Hedenius 1949, s. 57).

Det finns emellertid, vilket kanske förvånar någon, inget stöd för påståendet att en präst bör tro på Guds existens om vi utgår från den kyrkliga måttstocken. I bibeln hittar vi inte en sådan läropunkt. Varken Moses eller Jesus förkunnar Guds existens, för att nämna några av de mest kända gestalterna, utan Jesus förkunnar himmelrikets snara ankomst och att människor därför bör omvända sig (Matt 3:2). Vänder vi oss till de fornkyrkliga bekännelserna, den apostoliska och nicenska, ingår inte heller tron på Guds existens som en specifik läropunkt. När prästen vänder sig mot församlingen och ber dem stämma in i kyrkans bekännelse får vi aldrig höra: "Låt oss nu bekänna tron på Guds existens." Skulle en präst drista sig till en sådan liturgisk nyordning skulle det inte dröja länge innan domkapitlet kallades in.

Här kan inom parentes nämnas att när dessa båda fornkyrkliga bekännelser tar upp Gud skaparen är poängen inte att Gud finns, utan att Gud är skapare till *både* himmel och jord. Det var en viktig gränsdragning mot en konkurrerande gnostisk livssyn som i fornkyrkan hotade att upplösa de kristna församlingarna. Gnostikerna hävdade att två gudar var involverade: en lägre ofullkomlig, skapare till vår jord, och en högre fullkomlig som människan bär ett inre släktskap med.

Går vi vidare till *Confessio Augustana* (CA) från 1500-talet, som är en reformatorisk huvudskrift, möter vi vid första anblicken något som liknar en tolkningsmässig gråzon. I artikel 1, "Om Gud", som bär tydliga spår av en hellenisering av gudsbegreppet (det syns bland annat i inbresset för begreppsdefinitioner), står det att "... det oryggligt skall tros: nämligen att det finns ett enda gudomligt väsende, som både kallas

och är Gud, evig, osynlig, odelbar, av omätlig makt, vishet och godhet, skaparen och uppehållaren av allting, både synligt och osynligt” (SKB, s. 56). Här skulle förvisso en modern läsare kunna läsa in ett nutida existenspåstående. Det anakronistiska i en sådan läsning blir emellertid tydligt om man fortsätter läsningen till slutet av första artikeln som pekar ut en mängd olika kättargrupper. Här nämns ingen grupp som skulle förneka Guds existens – sådana fanns inte på kartan och därför fanns det inte heller någon anledning att markera mot dem.

Det är uppenbart vid en neutral betraktelse att frågan om Guds existens inte har en framträdande roll i den övervägande delen av den kristna traditionen. Påpekandet är inte nytt, utan snarare en bred teologisk insikt som återkommer hos välkända protestantiska teologer. Liknande iakttagelser har tidigare gjorts även bland jämförande religionsforskare (Smith 1985). Som religionsfilosof kan man hantera detta faktum rörande existensfrågans bristande betydelse på olika vis.

En utbredd strategi är att utgå ifrån att specifika religiösa/kristna uttalanden av typen ”himmelriket är nära” implicerar (förutsätter, vilar på) ett så kallat ontologiskt ställningstagande om att det finns en Gud. Det skulle innebära att när Jesus exempelvis säger ”Jag är vägen, sanningen och livet” (Joh 14:6) så hävdar han *egentligen* två sanningar, dels en kristen sanning om hans egen nyckelroll i ett frälsnings skeende, dels en filosofisk, djupare sanning om verklighetens natur – att det existerar en Gud. Förklaringen till att varken Jesus eller någon annan under en stor del av kristendomens historia inte fäster någon betydelse vid detta förmodade underliggande sanningsanspråk är att människor i allmänhet inte var medvetna om trons intellektuella förutsättningar. Ett sådant medvetande, om man utvecklar denna tankegång vidare, växte fram under den moderna epoken som en följd av betydande intellektuella framsteg. Hade Jesus varit lika upplyst som vi hade han uttryckt sig mer försiktigt inför sina lärjungar: ”Om Gud existerar är jag vägen, sanningen och livet.”

En mindre vanlig strategi, som jag själv delar och som speglar inslag i den språkfilosofiska vändningen i filosofin under 1900-talet, är att påpeka att det kristna språkets giltighet inte kräver ett postulerande av ett intellektuellt fundament, som det skulle vara filosofins uppgift att undersöka. Språket står på egna ben. Ontologisk spekulation ersätts här med att förstå språkets funktion. Detta alternativa synsätt, anser jag, ligger i linje med Wittgensteins anmärkning i *Om vishet*: ”Glöm denna transcendentia säkerhet, ...” (§47). För att kunna säga något sant eller

falskt om olika förhållanden behöver vi inte söka efter en djupare form av filosofisk säkerhet, är ett sätt att tolka anmärkningen.

Väljer vi denna utsiktspunkt blir följderna att så kallade ontologiska påståenden inte är något som behöver förutsättas i ett kristet språkbruk, utan det är något som vi, präglade av modernitetens tänkande, är benägna att läsa in i ett historiskt givet textmaterial. Vid en närmare granskning av hur ordet "Gud" används framgår det att talet om Gud i bibeln skiljer sig avsevärt från senare gudsbegrepp av filosofiskt slag, vilket redan Blaise Pascal formulerat i en personlig anteckning på 1600-talet. Åtskillnaden kan dock formuleras på olika sätt, och här fokuserar vi på, vilket markerar ett förändrat angreppssätt, själva språkanvändningen och inte innehållet.

Enligt min bedömning utmärks det bibliska gudstalet framför allt av, om vi ser till helheten, tre saker: det är (i) relationellt, (ii) berättande (inte inriktat på att leverera eviga sanningar) och (iii) saknar en tydlig gräns mellan naturligt och övernaturligt. Det sistnämnda gör det möjligt för Paulus att tala om kroppen som "ett tempel för den heliga anden" (1 Kor 6:19) för att ta ett exempel.

Företrädarna för den första religionsfilosofiska strategin utgår däremot från ett filosofiskt gudsbegrepp. Det utmärks av att Gud i rumslig mening är placerad i en annan för våra sinnen oåtkomlig del av verkligheten – den övernaturliga. Vad som är viktigt att inse är att detta objektiviserade gudsbegrepp, med alla dess olösbara kunskapsteoretiska problem, är något historiskt och partikulärt. Det kan inte tillskrivas rollen av en underliggande kärna i alla former av gudstro som involverar en personlig Gud. Tanken på en sådan roll är enbart, om vi utgår från det alternativa språkfilosofiska synsättet, en missvisande *bild* som beledsagar tänkandet hos de religionsfilosofer som hör till huvudfåran.

Vad Hedenius och andra med honom ville peka ut som evangeliets grundtanke framstår alltså vid en närmare granskning av olika kristna språkbruk enbart som *ett annat sätt* att tala om Gud jämfört med det vi möter i formativa kristna urkunder. Ur en språkfilosofisk synvinkel framstår den försumsligade guden som en intellektuell konstruktion, som till sitt ursprung speglar det grekiska tänkandets benägenhet att hypostasera begrepps innehåll (jfr Schönbaumsfeld 2023, s. 4–8).

Sammanfattningsvis kan uttryck som "tro på Gud" ges skilda betydelser. Vi kan avse, vilket jag tror är det vanliga bland såväl filosofer som hos allmänheten (eventuellt hör de Gregorio hit), den förtingligade gudsförståelse som kan fångas in med frasen "tro på Guds existens".

Men vi skulle också kunna avse, om vi vill lägga oss nära det relationella gudsspråket i bibeln, vad jag skulle vilja benämna som "leva med Gud". Den sistnämnda förståelsen hör inte enbart till det förflutna, utan exempel från nutiden går att uppbåda. I ett kort men kärnfullt svar på Patrik Hagmans inlägg i DN (22/10) skriver Ellen Jakobsson, ännu en avkragad präst, följande: "Själv föredrar jag en levande relation med det gudomliga framför 'institutionssnickrade' gudsbilder som Hagman verkar uppskatta".

Vad blir svaret på frågan om präster bör tro på Guds existens? Svenska kyrkan kan inte med hänvisning till sina egna grundläggande dokument kräva en "tro på Guds existens". Varken Jesus eller Paulus trodde på "Guds existens" (eller dess motsats) med den betydelse som frasen vanligtvis har i dag, det vill säga en tro på ett slags övervåningsgud. Att tänka på Gud i sådana termer var främmande för dem. Däremot skulle biskopar i sin tillsyn av verksamheten i stiftet kunna ha berättigade synpunkter på huruvida en präst lever med Gud eller inte. Det vore dock inte populärt.

Som redan framgått behöver präster inte heller lyssna till de religionsfilosofier som kräver en tro på Guds existens. Det vore, om vi anlägger ett större historiskt perspektiv, att be prästerna att anamma ett udda gudsbegrepp, som också är överflödigt. Det räcker utmärkt med att "tro på Gud". Att lägga till "existerar" tillför inget, utan snarare vilseleder. Dessutom verkar den abstrakta existensfrågan ha fått minskad betydelse även bland ateistiskt sinnade filosofer (Thalén 2025).

Bör en präst vara teist?

Läser man Hugos artikel i *Sans* är det något oklart om han fullt ut vill kalla sig för "ateist" eller om det mer handlar om en förbjuden flirt med "hårdföra" religionskritiker (Hedenius, Dawkins och Hitchens nämns i artikeln i *Sans*). Däremot tar han ställning för en "icke-teistisk gudsbild". Är detta uttalande i strid mot Svenska kyrkans lära?

Den lilla ändelsen -ism skvallrar om vad begreppet teism ofta handlar om, nämligen en metafysisk utläggning av Guds egenskaper där man vill tala om Gud på ett absolut plan (se t. ex. Kenny 1979). Det religionsfilosofiska problemet med teism i denna mening är (i) att den utgår ifrån att det är meningsfullt att skapa ett ontologiskt korrelat till det kristna språket och (ii) tron att sådana utläggningar skulle vara klargörande eller ha en avgörande betydelse för bedömningen av det kristna språkets

intellektuella bärkraft. Båda dessa antaganden kan, av liknande skäl som tidigare anförts, ifrågasättas. Det teologiska problemet är att teismen ingår i ett vidare teologiskt språkbruk där man tenderar att ersätta bibelns berättelser, bilder och metaforer med en förment meningsfull beskrivning av ontologiska eller eviga förhållanden. Den levande tron förvandlas till teologiska åsikter (att strida om).

Om Hugo tar avstånd från teism i denna mening handlar det enligt min mening om en välgärning, som borde rendera beröm från domkapitlet. Att över huvud taget kräva att präster måste omfatta en anti-kyrkeverad överbyggnad, en rest från teologins fornstora dagar, vore att lägga en helt onödig intellektuell börda på dem.

Men min känsla när jag läser Hugos artikel i *Sans* är att han vill gå ett steg längre, nämligen avvisa *alla* former av en personlig gudstro och inte enbart en viss historisk förpackning – det grekiska tänkandets spekulering över Varat. I så fall torde berömmet utebli. Vad som föranleder en sådan tolkning är Hugos uttalande att han avvisar vad han kallar för en "klassisk kristen gudsbild", tanken att "det finns en Gud som kan ingripa i världen och människornas öden". Inför detta mer omfattande tvivel kan en teolog till viss del ge Hugo rätt, utan att för den skull uttrycka sig lika absolut: det finns många gudsbilder där man talar om Guds handlande som både är obibliska, till exempel framställandet av Gud som allorsaklig, och förnuftsmässigt ohållbara.

Det är dock inte klart utvecklat i artikeln hur Hugos icke-teistiska gudsbild närmare ska förstås. Ett avståndstagande från teism kan, i likhet med Hugos ansats, antingen bestå i ett negerande av teism innanför en ontologisk diskurs som handlar om Gud-i-sig eller också att man försöker lösgöra sig från hela denna tankemodell – såväl teismen som icke-teismen; att man upphör med att odla en ontologiserad gudsförståelse.

Om man stannar vid att negera teism innanför en ontologiserad diskurs är ateism en naturlig slutstation. Välkommen Hugo till Dawkins, Hitchens och Sturmarks andliga sällskap. Men det intellektuella priset för detta val är att man behöver svälja ett tal om Gud som både är filosofiskt ihålligt och obibliskt.

Bör en präst tro på bibelns Gud?

Teismens vara eller icke vara är förmodligen ingen stor fråga i kyrkliga kretsar. Inte heller frågan om innebörden i Guds handlande, trots att det borde vara centralt. Som Hugo med rätta kritiskt anmärker på i *Sans*

har man inom kyrkan ersatt tanken på Guds handlande med en form av mystik där man i stället i vaga ordalag talar om Gud som närvarande. Att däremot ta avstånd ifrån "Bibelns gud" (Hugo använder stort B och litet g i artikeln i *Sans*) kan nog skapa förargelse bland hans tidigare kolleger. Här bör väl ändå präster i Svenska kyrkan vara fasta i sin övertygelse!

Problemet här, om vi håller oss enbart till Hugo, är att uttrycket "Bibelns gud" kan betyda så många fler saker än de betydelser som figurerar i hans artikel. Läsaren kan inte säkert veta om Hugos avstånds-tagande också gäller alla dessa andra tänkbara betydelser, varav några skulle kunna vara följande: Avses med "Bibelns gud" de egenskaper som kommer till uttryck i Jesu person och handlande (kristocentrisk bibelförståelse) eller är "Bibelns gud" det Subjekt som driver ett frälsningshandlande med människan alltsedan det så kallade syndafallet (teocentrisk bibelförståelse) eller är "Bibelns gud" det förkunnade ordet i predikan som träffar människohjärtat (Luther) eller är "Bibelns gud" de passager som betonar "tron allena" (Luther) eller är "Bibelns gud" allt som står på textraderna i Gamla och Nya testamentet?

Om det är det sistnämnda, ett slags bokstavstro, som Hugo avser när han tar avstånd från vad han kallar för "avskrämda" och "frånstötande" beskrivningar av Gud, riskerar det att bli ett slag i luften. Jag gissar att merparten av Svenska kyrkans företrädare, och inte heller Domkapitlets ledamöter, inte har en sådan bibelsyn. Men tar Hugo i sin icke-teism avstånd ifrån, vilket kanske vore följdriktigt, alla de andra förslag på en bibelförståelse som här radats upp, ja då blir det ett problem. Inte mycket skulle kvarstå av "Bibelns gud".

Jag får dock ett intryck av, om än löst grundat, att det framför allt är den teocentriska bibelförståelsen Hugo vänder sig mot. Det är inte glasklart att han tar avstånd från den kristocentriska varianten eller förslagen på de lutherska bibelmodellerna, åtminstone om de tolkas i en liberal anda.

Teologen Joel Halldorf är mer kategorisk i sin tolkning publicerad på Substack (23/10). Han menar att Hugo "så bokstavligt det bara går" bryter mot det andra prästlöftet – att prästen ska "rent och klart förkunna Guds ord, så som det är oss givet i den heliga Skrift" – när Hugo tar avstånd från "Bibelns gud". Men de bärande delarna i detta löfte är, såvitt jag kan se, hämtat från artikel 7, "Om kyrkan", i CA. Ordet "rent" syftar här väsentligen på att förkunna evangeliet utan inblandning av "gärningsfromhet", för att använda ett ålderdomligt ord. Jag tror inte att Hugo hade denna problematik i åtanke när han gick till storms mot "Bibelns gud".

Så länge Hugo i sin kritiska ansats mestadels befinner sig i en ontologisk sfär – det gäller t. ex. hans behandling av teodicéproblemet – blir det oklart vad han egentligen bryter mot. Är det bibeln eller en senare teologisk pålagring? Exakt vad är det som träffas? Religionsfilosofin kan inte svara på frågan vad som är "Bibeln's gud", men den kan peka på denna oklarhet.

Bör en präst tro på Jesu uppståndelse?

När det gäller tron på Jesu uppståndelse, som är hjärtpunkten i Nya testamentet, är de kristna bekännelserna vid första anblicken tydliga. I den apostoliska bekännelsen lyder formuleringen "på tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda" (SKB, s. 48), och i den nicenska står det "som på tredje dagen har uppstått" (SKB, s. 48). Därutöver har vi Paulus inom kyrkan välkända formulering: "Men om Kristus inte har uppstått, ja, då är vår förkunnelse tom, och tom är också er tro." (1 Kor 15:14)

Finns det något mer att säga här? Är inte allt redan klarlagt, vilket exempelvis Dag Sandahl verkar anse när han talar om den kyrkliga identiteten "som väl definierad" (23/10)? Trots den rent formuleringensmässiga tydligheten hos bekännelserna går det emellertid att även här, i likhet med frågan om Guds existens, att svara ett klart nej på frågan om präster i Svenska kyrkan bör tro på Jesu uppståndelse. Allt handlar om hur de citerade fraserna tolkas.

Vi kan skilja mellan en sekulär läsning av dem och en som jag uppfattar som nära förbunden med den bibliska livsvärlden. Den förra kännetecknas av att man uppfattar tron på uppståndelsen som en "filosofisk sanning", ett kristet svar på allmänna funderingar om vad som sker efter döden. Eftersom detta svar, i likhet med tron på Guds existens, bara kan besvaras med högst osäkra gissningar framstår det kristna alternativet som det minst sannolika. All teoretiskt grundad evidens saknas. Det enda som finns är evangeliernas allt annat än, som det verkar, pålitliga vittnesmål. Kan man tänka sig något mer svårsmält?

I ljuset av denna sekulära föreställning kan det tyckas obegripligt hur de första kristna kunde vara så säkra på uppståndelsens realitet. Nya testamentet andas uppståndelse – de olika delarna är skrivna inifrån en sådan levande tro. Vi kan inte heller utgå från att människor på den tiden var naiva. Att någon skulle stiga upp ur graven var lika osannolikt på Jesu tid. Då som nu visste folk att det inte händer. Det är ingen vetenskaplig upptäckt att döda människor förblir döda. Ändå levde de

första kristna i en stark förvissning om uppståndelsen, såväl Jesu uppståndelse som den egna kommande. Hur ska vi förstå detta?

Här finns två vägar att gå. Vi kan bortförklara den starka förvissningen som ett slags masspsykos, som i sin tur möjliggjordes av bristande kunskaper och en förvetenskaplig världsbild med diverse vidskepliga och ockulta inslag. Eller så kan vi, vilket nog många värjer sig mot, ta de bibliska texterna på allvar och pröva vår sekulära förförståelse av uppståndelsens innebörd mot källskrifterna.

Betrakta följande citat från Paulus, som är ett av många tänkbara:

Ty jag är viss om att varken död eller liv, varken änglar eller andemakter, varken något som finns eller något som kommer, varken krafter i höjden eller krafter i djupet eller något annat i skapelsen skall kunna skilja oss från Guds kärlek i Kristus Jesus, vår Herre. (Rom 8:38–39)

Notera här särskilt användningen av ordet ”viss”. Vissheten grundar sig inte på en genomgång av olika filosofiska skäl för och mot en uppståndelse, utan på en uppräknig av alla hinder som i och med Jesu död på korset tappat sin makt över våra liv enligt Paulus. Hur ska denna annorlunda beskaffade visshet förstås?

Paulus talar här innanför en redan befintlig gudsrelation. Han upplevde sig leva i en nära relation till Gud, en makt som i otaliga fall bekräftat sin närvaro för honom i såväl stora som små händelser. För honom var det otänkbart att Gud skulle avbryta denna nya relation i döden. Den Gud han redan lärt känna skulle inte kunna handla på ett annorlunda sätt. Grunden för hans starka övertygelse om uppståndelsens realitet – makten över döden – är alltså vad man kunde kalla för en ”relationell visshet”.

Det är inte bara vissheten som är relationell i citatet från Romarbrevet. Tematiken som sådan är relationell: citatet handlar om vad som kan *skilja* oss från Guds kärlek i Kristus. Ordet ”skilja” är en relationsterm i det här sammanhanget och inte en faktaterm. Det finns inte i citatet något spår av en ontologisk diskussion om verklighetens beskaffenhet. Paulus ger inte uttryck för en livsåskådning i betydelsen en samling generella sanningar om livet, utan beskriver en relation.

En svensk teolog som lyft fram den relationella karaktären hos uppståndelsetron är Gustaf Wingren, som här talar om ”självets död”: ”Utanför döden finns det ingen uppståndelse. Att vilja ha teoretisk visshet om uppståndelsen och att nalkas den frågan som ett rent ’sannings’-problem, det är att vilja ha uppståndelsen *utan att* ha döden.” (Wingren 1996, s. 73)

Den relationella vissheten är inte en företeelse av exklusivt religiös

karaktär, utan en ständigt närvarande dimension i våra liv, som alla är bekanta med: "Det kan inte vara Hasse som stal pengarna. Han är den ärligaste person jag någonsin mött"; "Skulle Lisa ha varit otrogen? Det är helt omöjligt. Jag känner henne och hon skulle aldrig göra något sådant"; "Jag gav Urban nyckeln till vår lägenhet. Han skulle aldrig missbruka det förtroendet". Vi kan alltså vara säkra på många förhållanden, och vara berättigade till det, utan att ha en teoretiskt grundad visshet. Men det finns utrymme för misstag, som då lätt får en chockverkan.

I svensk religionsfilosofisk tradition (här tänker jag i första hand på Hedenius) där man understrukt bristen på evidens för en tro på uppståndelsen går det att urskilja åtminstone fyra med varandra förbundna misstag: (i) man uppmärksammar inte eller är blind för den relationella formen av visshet; (ii) olika former av visshet klumpas ihop till en enhetlig betydelse eller alternativt väljs en betydelse som den riktiga och ges en överordnad ställning; (iii) den filosofiska formen av visshet läses in i det bibliska materialet – filosofi och kristen tro hålls inte isär; (iv) man förbiser att den teoretiska visshet som efterfrågas från filosofiskt håll ingår i ett ontologiserande språkbruk, vars meningsfullhet i sig kan ifrågasättas.

Det är i det här fallet lätt att svara på vad en präst inte behöver tro på. Denne behöver inte omfatta uppståndelsen som en generell sanning om livet, som ett element i en så kallad livsåskådning. Sådana till sin art fiktiva "sanningar", vi kan kalla dem för "låtsassanningar", uppkommer, vilket är mekanismer som religionsfilosofin kan belysa, när man lyfter ut formuleringar som "på tredje dagen uppstånden" ur sitt levda sammanhang och sätter in dem i ett ontologiserande tankeschema. Om Hugo när han tog avstånd från "Bibels gud" enbart vände sig mot den sekulära uppståndelsetron har han inte brutit mot den kyrkliga måttstocken.

Att den relationella varianten av uppståndelsetro som Paulus beskriver är så avlägsen för oss i dag säger en del om kyrkans utmaningar. Men det är inte ett problem som behöver lösas i *Filosofisk tidskrift*, utan något att brottas med för de präster som vill ta sina prästlöften på allvar.

Litteratur

Bibelkommissionen. 2000. *Bibel 2000*. Stockholm: Verbum.

Dahlberg, Joel. 2025. "Inget annat än det man kallar avkragning". *Dagens Nyheter*, 22 oktober.

- de Gregorio, Josefin. 2025. "Rätt av prästen att lämna sitt uppdrag". *Svenska Dagbladet*, 20 oktober.
- Hagman, Patrik. 2025. "Christer Hugos bokstavliga tolkning av Bibeln är dålig läsning". *Dagens Nyheter*, 24 oktober.
- Halldorf, Joel. 2025. "Varför hamnar Christer Hugo på löpsedlarna?". *Substack*, 23 oktober.
- Hedenius, Ingemar. 1949. *Tro och vetande*. Stockholm: Bonnier.
- Hugo, Christer. 2025. "Jag har sagt farväl till Bibelns gud". *Sans*, nr 3, s. 20–25.
- Hugo, Christer. 2025. "Jag vägrar att vara präst om det krävs att jag ska tro på Bibelns Gud". *Dagens Nyheter*, 20 oktober.
- Hugo, Christer. 2025. "Reaktionerna på min text visar hur stor rädslan är inom kyrkan". *Dagens Nyheter*, 30 oktober.
- Kenny, Anthony. 1979. *The God of the Philosophers*. Oxford: Clarendon Press.
- Sandahl, Dag. 2025, 23 oktober. "Därför anmälde jag Christer Hugo till domkapitlet". *Dagens Nyheter*.
- Schönbaumsfeld, Genia. 2023. *Wittgenstein on Religious Belief*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SKB. 1985. "Svenska kyrkans bekännelseskrifter". 5:e uppl. Stockholm: Verbum.
- Smith, Wilfred Cantwell. 1985. *Belief and History*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Thalén, Peder. 2025. "Agnosticism Without Ontology? The Search for New Conceptual Tools to Describe the Semi-Secular Condition in Sweden". *Philosophies* 10, nr 1: 26. URL = <https://doi.org/10.3390/philosophies10010026>.
- Wingren, Gustaf. 1996. *Predikan: En principiell studie*. 3:e uppl. Skellefteå: Artos.
- Wittgenstein, Ludwig. 1992. *Om visshet*. Övers. Lars Hertzberg. Stockholm: Thales.

Chomskys språkfilosofiska antaganden återbesökta

Ingvar Johansson

Kasta inte ut barnet med badvattnet, säger ett gammalt ordspråk. Men ur mitt vetenskapsfilosofiska perspektiv ser det ut som detta är precis vad lingvister och kognitionsvetare gjort med vissa idéer förbundna med den berömde lingvisten Noam Chomsky (f. 1928). Som jag förstår saken, så står idag inga av Chomskys ursprungliga idéer högt i kurs vid forskningsfronterna inom lingvistik och kognitionsvetenskap. Detta hindrar förstås varken att Chomsky tillskrivs en stor historisk betydelse inom båda disciplinerna, eller att det fortfarande förekommer en del diskussioner kring hans idéer. Men jag tycker ändå att dagens relativa tystnad kring honom är vetenskapsfilosofiskt konstigt och olycklig. Badvattnet är förstås den berättigade kritik Chomsky fått utstå, och som också fått honom själv att några gånger modifiera sina ursprungliga hypoteser. Men några av dem (H₁–H₃ nedan) tycker jag i dagens empiriska ljus framstår som närmast ovedersägliga, och en av dem (H₄) värd att forska vidare kring. Hans grundläggande tes är att primaten människa har en *medfödd universell* språkförmåga. Han skriver tidigt:

I själva verket är det så, som Descartes själv helt riktigt observerade, att språk är en artspecifik mänsklig egenskap och även på låga intelligensnivåer, på patologiska plan, så finner vi en språkbehärskning som är fullkomligt ouppnåelig för en apa, som i andra avseenden kan överträffa en sinnesslö människa i förmåga att lösa problem och annat anpassningsbeteende. (Chomsky 1969, s. 20)

Denna tes eller hypotes ska jag i den här uppsatsen för pedagogikens skull dela upp i två hypoteser. H₁: Primaten människa har en typ av medfödd språkinlärningsförmåga eller språkanlag som de andra primaterna saknar. Och H₂: Denna förmåga/anlag är universell i relation till alla olika mänskliga språk. Tillsammans får dessa två hypoteser Chomsky att i konsekvensens namn också omfatta följande hypotes, H₃: Det finns en skillnad mellan en medfödd och en inlärdd språkförmåga, där den inlärda är avhängig den medfödda. Länge kallar han den

medfödda för djupstruktur, och de inlärdade för ytstrukturer. Om relationen mellan strukturerna skriver han:

Djupstrukturen är förbunden med ytstrukturen genom vissa mentala operationer – med en modern terminologi, genom grammatiska transformationer. (Chomsky 1969, s. 28)

Här är Chomsky mer specifik än i den allmänna hypotes H₃ jag presenterat. I citatet ger han ett tidigt uttryck för sin generativa transformationsgrammatik, vilken han senare modifierar på olika sätt. För en sammanfattning av dessa Chomskys modifieringar och därmed sammanhängande förändringar av terminologi, se t. ex. C.A. Enos artikel om Chomsky i *Internet Encyclopedia of Philosophy* (2025). Enos skiljer på fem olika utvecklingsstadier hos Chomsky: "logisk konstruktivism", "standardmodellen", "den utökade standardmodellen", "principer och parametrar" och "det minimalistiska programmet" (redaktionens övers.). Och han säger om dem: "Vart stadium bygger på de föregående, har det hävdats; föregående versioner bör inte anses som felaktiga utan snarare som ersatta av en mer komplett förklaring" (Enos 2025, redaktionens övers.).¹

Jag buntar här ihop dessa fem stadier och ser dem som varianter av en hypotes som jag vill kalla *Chomskys universella grammatik*. Jag formulerar den så här, H₄: Alla mänskliga språk förutsätter en bestämd form av medfödd transformationsgrammatik.

H₄ implicerar H₃, men H₃ implicerar inte H₄. Hypotes H₄ är med andra ord inte en logisk konsekvens av hypotes H₃, utan bara en möjlig *specificering* av densamma. Situationen är analog till den mellan egenskaperna att vara röd och att vara färgad. Att något är rött implicerar att det är färgat, men att något är färgat implicerar inte att det är rött; att vara röd är bara ett visst specificerat sätt vara färgad på. Naturligtvis kan hypotes H₃ också specificeras på andra sätt än vad Chomsky gjort.

Jag ska härnäst kommentera och värdera de fyra ovan åtskilda hypoteserna H₁–H₄ en efter en.

Angående H₁. När Chomsky formulerade hypotesen fanns det god anledning att tvivla på dess korrekthet. Men inte idag. Att mänskliga språk på något sätt är medfödda framgår av den oerhörda mängd tid

1. Samma femdelning görs av G. Rey (2020, s. 47), som för övrigt finns i Enos referenslista. Men Rey hävdar lite starkare att "de senare utvecklingsstadierna till stor del inkluderar snarare än ersätter de tidigare" (redaktionens övers.). Kapitel ett och två i Reys bok innehåller för övrigt en förträfflig allmän introduktion till Chomskys lingvistiska tänkande.

och energi som åtskilliga etologer har lagt ner på att försöka lära olika primater ett mänskligt språk – och helt klart misslyckats. Hypotesen att med tid och lämplig pedagogik kan också andra primater lära sig ett mänskligt språk måste idag betraktas som falsifierad. Men naturligtvis med tillägget att också falsifikationer ofta på ett viktigt sätt bidrar till en vetenskaps utveckling. De etologer som försökte lära en annan primat ett mänskligt språk bör prisas för sina insatser, inte hånas för att de felaktigt trodde att någon eller några andra primater ur genetisk synpunkt kan språkligt likställas med människan.

Angående H2. Redan på Chomskys tid fanns det mycket som talade för den här hypotesen. Men idag visar slutgiltigt den stora mängd transspråkliga adoptioner som följt i globaliseringens kölvatten, att det som är medfött inte kan vara grammatiken hos det språk som ett barn växer upp i. Detta innebär att medföddhetsantagandet måste kompletteras med en distinktion mellan en medfödd språkförmåga/anlag (den tidige Chomskys djupstruktur) och inlärd språkförmågor (den tidige Chomskys ytstrukturer).

Angående H3. Eftersom hypoteserna H1 och H2 idag kan betraktas som ovedersägligen sanna, och eftersom de tillsammans implicerar den allmänna hypotesen H3 – det finns en skillnad mellan en medfödd och en inlärd språkförmåga där den inlärd är avhängig den medfödda – så måste vi idag betrakta också H3 som sann. Men, som tidigare sagts, därur följer inte att hypotes H4 i någon av dess varianter också är sann. Inte heller följer ur det sagda att det inte hos någon annan primat än människan finns anledning att göra skillnad mellan en medfödd och en inlärd förmåga. Det tycks bland primatforskare vara vedertagna fakta att vissa beteenden hos vissa schimpanser är genom hämning inlärd beteenden, och inte något medfött instinktivt, t.ex. att plocka termiter ur termitstackar med en pinne och att knäcka nötter med hjälp av en sten. Människan är alltså inte den enda primat hos vilken det finns anledning att skilja på "natur" (medfödda förmågor) och "kultur" (inlärd förmågor).

Angående H4 har jag tre kommentarer, A, B och C.

A. Chomsky skriver ofta som om den mänskliga språkförmågan utgör en speciell modul i hjärnan, om inte en rent anatomisk modul, så i alla fall en funktionell sådan. Dagens neurovetenskap tycks visa att detta är felaktigt, och att vår språkförmåga är del av ett neuralt nätverk. Men detta påverkar inte hypotes H4 som jag formulerat den. H4 kan mycket väl kopplas loss från modul-antagandet, och i stället förbindas med en neurovetenskaplig nätverkshypotes.

B. Chomskys universella grammatik innehåller i alla sina fem varianter antagandet att mänskliga språk innehåller vad som kallas *rekursivitet*. Detta innebär att en sats kan återkomma som del i en annan och längre sats. Exempel: "Bollen är trasig" är del av "Han tror att bollen är trasig", som i sin tur är del av "Jag tror att han blivit lurad, så att han tror att bollen är trasig". Chomsky hävdar att hypotes H₄, den universella grammatiken, stämmer på alla existerande mänskliga språk. Det har emellertid hävdats att det lilla pirahã-folket i Amazonas i Brasilien faktiskt har ett rekursivlöst språk. Är det sant, så innebär det emellertid bara att hypotesen hittills gjort för stort anspråk på universalitet, ett inte ovanligt fenomen i flera vetenskapers historia. Fortfarande kan Chomsky göra anspråk på att ha hittat den grammatiska strukturen hos merparten av mänskliga språk, och att därigenom också kunna säga något om grunden till skillnaden mellan människans och andra primaters språk. Eftersom vissa personer i pirahã-kulturen lärt sig portugisiska, så påverkar det eventuella faktumet att pirahã-folkets språk saknar rekursivitet inte Chomskys medföddhetsantagande, hypotes H₁.

C. Inledningsvis var Chomskys universella grammatik rent syntaktisk, och han försökte hålla alla semantiska överväganden utanför, men tilldelade senare semantik en viss roll. Även om vissa lingvister och kognitionsvetare vill ha med ännu mera semantik, så skall det till mycket semantik innan behovet av syntaktiska strukturer görs helt överflödigt. Åtminstone tycks det så för mig som vetenskapsfilosof och lekman i lingvistik och kognitionsvetenskap; det tycks mig märkligt att tro att skillnaden mellan mänskliga språk och de andra primaternas språk inte på något väsentligt sätt har med de mänskliga språkens grammatik att göra.

Summering angående H₄. Antag att hypotes H₄, den universella grammatiken, behöver revideras på åtminstone något av de tre sätt som nyss beskrivits. Alltså: (A) bort med antagandet att den universella grammatiken är grundad i en speciell modul i hjärnan, (B) bort med antagandet att det inte finns några rekursivlösa mänskliga språk, och (C) den universella grammatiken måste ge semantik en större plats. Innebär någon av revideringarna att H₄ bör förkastas? En revidering enligt A ändrar inget väsentligt i hypotes H₄, men en revidering enligt B innebär en inskränkning av H₄:s allmängiltighet. En sådan inskränkning ska emellertid inte likställas med ett förkastande av H₄. För att helt förkasta H₄ räcker det inte heller bara att som i (C) göra klart att semantik i allmänhet måste ges en större plats än Chomsky hittills gett den. För

att implicera ett förkastande måste den ges en dominerande plats. Centralt i Chomskys universella grammatik är att språkets syntax spelar en dominerande roll. Här är det, som jag ser det, önskvärt med mera forskning. Om framtida forskning kommer att tillskriva semantiken i stället för syntaxen en dominerande roll, så är det dags att helt överge hypotes H4. Men – viktigt att notera – detta ändrar inget i H3, hypotesen att det hos människan finns en skillnad mellan en medfödd och en inlärdd språkförmåga där den inlärda är avhängig den medfödda.

Slutkläm: Oberoende av Chomskys olika varianter av sin universella grammatik, och oberoende av dess framtida eventuella utveckling eller avveckling, så har vi idag god empirisk anledning att precis som Chomsky tro att människan har ett medfött språkanlag som de andra primaterna saknar.²

Litteratur

- Chomsky, Noam. 1969. *Människan och språket*. Stockholm: Bokförlaget Pan/Norstedts.
- Enos, Casey A. 2025. "Noam Chomsky". *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, ISSN 2161-0002, <https://iep.utm.edu/> (nedladdad 7 april 2025).
- Rey, Georges. 2020. *Representation of Language: Philosophical Issues in a Chomskyan Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

2. Jag vill tacka Olle Risberg för förbättringsorsakande kommentarer till ett par tidigare versioner.

Frågviss logik och normativitet

Karl Nygren

1. Inledning

En vanlig uppfattning om logik är att den ställer normativa krav på hur vi bör resonera, exempelvis när det gäller vilka trosföreställningar vi bör anta eller vilka slutledningar vi bör dra. Exempelvis verkar det som att man bör tro på slutsatsen i ett logiskt giltigt argument om man tror på argumentets premisser: man gör något fel om man avfärdar slutsatsen samtidigt som man tror att premisserna är sanna. Vissa menar att den här typen av normativa krav ligger i logikens natur, medan andra menar att logiken i sig inte är normativ, men att deskriptiva logiska fakta ändå har normativa implikationer.¹ Den senare idén formuleras ofta i termer av *logiska bryggprinciper* (Field 2009; MacFarlane opublicerat; Steinberger 2017). En logisk bryggprincip knyter ett deskriptivt påstående om ett logiskt konsekvensförhållande till ett normativt påstående om hur vi bör förhålla oss till de satser som ingår i konsekvensförhållandet. Ett exempel på en logisk bryggprincip är:

Om Q är en logisk konsekvens av P_1, \dots, P_n så bör man tro Q om man tror samtliga P_1, \dots, P_n .

Den här principen säger att man bör tro allt som följer logiskt från det man tror på. Bryggprinciper som den här implicerar att vi bör beakta deskriptiva fakta om logisk konsekvens när vi formar nya trosföreställningar och reviderar de trosföreställningar vi redan har.

Att resonera handlar dock inte enbart om att forma och revidera trosföreställningar. Att resonera handlar också om att ställa och besvara frågor (Carruthers 2018; Friedman 2020; Koralus 2023). Våra resonemang är ofta riktade mot specifika frågor. Vi undersöker frågorna och formar trosföreställningar på basis av de svar vi finner. En aktuell debatt handlar om huruvida undersökningar styrs av normer, och i så fall av vilka

1. Se exempelvis MacFarlane (opublicerat), Steinberger 2017, Harman 1986 och Field 2009. För en överblick över debatten om logikens normativitet, se Steinberger 2022. Se också Hattiangadi 2018.

sådana normer.² Två normer som har föreslagits styra undersökningar är *ignoransnormen* och *kunskapsnormen*. Ignoransnormen säger att man bör undersöka en fråga enbart om man inte redan vet ett svar på frågan (Friedman 2017; Whitcomb 2017). Kunskapsnormen säger att man bör undersöka en fråga enbart om man vet att frågan har ett sant svar (Willard-Kyle 2023).

Så som ignoransnormen och kunskapsnormen presenteras och diskuteras av Friedman (2017), Whitcomb (2017) och Willard-Kyle (2023), verkar de inte ha något med logik att göra. I den här uppsatsen kommer jag att argumentera för att fakta om logisk konsekvens i själva verket är högst relevanta för både ignoransnormen och kunskapsnormen. Jag kommer att argumentera för att dessa normer kan förstås i termer av logiska bryggprinciper som knyter påståenden om *logiska konsekvensförhållanden mellan frågor och påståenden* till normativa påståenden om hur man bör förhålla sig till de frågor och påståenden som förekommer i de aktuella konsekvensförhållandena.

Formuleringar av ignoransnormen och kunskapsnormen som logiska bryggprinciper blir möjliga om man utgår från teorin om "frågvis logik" (*inquisitive logic*) (Ciardelli 2023; Ciardelli och Roelofsen 2011; Ciardelli, Groenendijk och Roelofsen 2018). Inom frågvis logik ges både påståenden och frågor en gemensam semantik i termer av information, och denna semantik ger upphov till en naturlig definition av vad jag i den här uppsatsen kallar *frågvis logisk konsekvens*. Frågvis logisk konsekvens generaliserar den traditionella definitionen av logisk konsekvens, och tillåter därmed både påståenden och frågor som premisser och slutsatser.

Jag har två syften med den här uppsatsen. Det ena syftet är att ge en kort introduktion till frågvis logik. Det andra syftet är att illustrera hur frågvis logik kan användas för att formulera ignoransnormen och kunskapsnormen som logiska bryggprinciper. Detta visar att logik potentiellt sett har mer långtgående normativa implikationer för vårt tänkande än vad som vanligtvis lyfts fram i debatten om logikens normativitet: utöver att ställa krav på hur vi hanterar våra trosföreställningar kan logiken också ställa krav på hur vi hanterar de frågor vi undersöker.

Jag börjar med att i avsnitt 2 introducera ignoransnormen och kunskapsnormen. I avsnitt 3 introducerar jag den semantiska teori som frågvis logik bygger på. I avsnitt 4 introducerar och diskuterar jag begreppet

2. Se exempelvis Archer 2018; Falbo 2021, 2024; Friedman 2013, 2017, 2020; Millson 2020; Whitcomb 2017; Willard-Kyle 2023; Woodard 2022. För en översikt, se Haziza 2023.

frågevis logisk konsekvens. I avsnitt 5 presenterar jag formuleringar av ignoransnormen och kunskapsnormen som logiska bryggprinciper. Avsnitt 6 avslutar uppsatsen.

2. Två normer för undersökningar

En undersökning kan förstås som en aktivitet där man aktivt strävar efter att besvara en fråga. Man kan exempelvis undersöka var ens mobiltelefon är, när nästa tåg till Uppsala går, eller vem som är Sveriges statsminister. I vart och ett av dessa fall undersöker man en specifik fråga (Var är min mobil? När går nästa tåg? Vem är Sveriges statsminister?), och undersökningen är avklarad när man har funnit ett svar på frågan (mobilen ligger på soffbordet, nästa tåg går om en timme, Ulf Kristersson är Sveriges statsminister). Att undersöka en fråga kan antas implícera att man har en så kallad *undersökande attityd*, såsom undran eller nyfikenhet, gentemot frågan (Friedman 2013). Att ha en undersökande attityd gentemot en fråga implicerar både att man behandlar frågan som obesvarad, och att man vill finna ett svar på frågan (Friedman 2017).

En norm som har föreslagits styra undersökningar är *ignoransnormen* (Friedman 2017; Whitcomb 2017). Ignoransnormen säger att man bör undersöka en fråga endast om man inte vet något svar på frågan.^{3,4} Ignoransnormen motiveras med idén att det är problematiskt att undersöka frågor man redan vet svaret på. Att ägna sig åt funderingar om var mobilen är samtidigt som man vet att den ligger på soffbordet tycks vara epistemiskt olämpligt. En förklaring till vad som gör sådana funderingar olämpliga är att de bryter mot ignoransnormen.

En annan norm, *kunskapsnormen*, säger att man bör undersöka en fråga endast om man vet att frågan har ett sant svar (Willard-Kyle 2023). Kunskapsnormen motiveras med idén att det är något fel med att undersöka en fråga utan att veta att frågan kan besvaras. Att undra över vem som åt den sista kakan utan att veta att den sista kakan faktiskt har blivit uppäten verkar epistemiskt olämpligt. En förklaring till vad som gör ett sådant beteende olämpligt är att det bryter mot kunskapsnormen.

Både ignoransnormen och kunskapsnormen har ifrågasatts, bland

3. Ignoransnormen formuleras ofta som ett förbud: det är inte tillåtet att undersöka en fråga samtidigt som man vet ett svar på frågan (Friedman 2017, s. 311).

4. Jag formulerar här ignoransnormen i termer av vad man är tillåten att *undersöka*. Friedman (2017, s. 311) formulerar i stället ignoransnormen i termer av *undersökande attityder*: man bör ha en *undersökande attityd* gentemot en fråga endast om man inte vet något svar på frågan.

annat av Archer (2018), Falbo (2021, 2024), Millson (2020) och Woodard (2022). Exempelvis verkar det tillåtet att undersöka en fråga som man vet svaret på om syftet är att bekräfta att man har rätt, och att undersöka frågor utan att veta att de har ett korrekt svar kan vara ett effektivt sätt att förbättra sin epistemiska position. I den här uppsatsen kommer jag varken att argumentera mot eller försvara ignoransnormen eller kunskapsnormen. I stället är mitt syfte att visa att båda normerna kan formuleras som logiska bryggprinciper som knyter påståenden om *frågvis logisk konsekvens* till normativa påståenden om hur vi bör bedriva våra undersökningar. I följande två avsnitt introducerar jag först den semantiska teori som frågvis logik bygger på, och sedan definitionen av frågvis logisk konsekvens.

3. Frågvis semantik

Frågor uttrycks normalt sett av frågesatser. Exempelvis uttrycks frågan om vem som är Sveriges statsminister av frågesatsen "Vem är Sveriges statsminister?". Frågor kan också uttryckas med indirekta frågesatser. I satsen "Det är oklart vem Sveriges statsminister är" uttrycks exempelvis frågan om vem som är Sveriges statsminister av den indirekta frågesatsen "vem Sveriges statsminister är".

Meningen hos påståendesatser definieras traditionellt sett i termer av sanningsvillkor. Eftersom frågesatser varken kan vara sanna eller falska kan deras mening inte definieras enligt samma princip. I detta avsnitt presenterar jag huvuddragen i en alternativ semantisk teori där meningen hos frågesatser kan representeras: "frågvis semantik" (*inquisitive semantics*) (Ciardelli, Groenendijk och Roelofsen 2018). Centralt i denna teori är att meningen hos både påståendesatser och frågesatser definieras i termer av information, snarare än sanning.

Frågvis semantik utgår från möjliga världar-semantik. Satser tolkas i relation till en given *modell*, som innehåller en mängd av *möjliga världar*. Dessa möjliga världar representerar olika sätt som världen skulle kunna vara på. Varje delmängd av mängden av möjliga världar i en modell kallas för ett "infotillstånd" (*information state*).⁵ Jag använder här *s* och *t* som variabler för att beteckna infotillstånd. Ett infotillstånd *s* kan ses som en representation av en viss mängd information i bemärkelsen att *s* innehåller alla möjliga världar som är förenliga med informationen

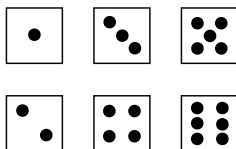
5. Att en mängd är en delmängd av en annan mängd betyder att alla objekt som ingår i den första mängden också ingår i den andra mängden.

som representeras, och utesluter alla möjliga världar som är oförenliga med informationen som representeras (Ciardelli 2023, s. 11). Exempelvis representeras informationen att jorden är rund av infotillståndet som innehåller alla möjliga världar där jorden är rund, och inga andra. Att ett infotillstånd s är en delmängd av ett infotillstånd t innebär att s innehåller minst lika mycket information som t . Man kan säga att informationen i s *implicerar* information i t . Exempelvis är infotillståndet som innehåller alla världar där jorden är rund en delmängd av infotillståndet som innehåller alla möjliga världar där jorden existerar: informationen att jorden är rund implicerar informationen att jorden existerar.

Inom frågvis semantik anges meningen hos både påståendesatser och frågesatser i termer av vilka infotillstånd som *stödjer* satserna. En frågesats stöds av de infotillstånd som innehåller tillräckligt med information för att avgöra frågan som satsen representerar, medan en påståendesats stöds av de infotillstånd som implicerar att satsen är sann.

I resten av uppsatsen kommer jag att använda P och Q som variabler för att beteckna påståendesatser, F och G som variabler för att beteckna frågesatser, och A och B som variabler för att beteckna satser i allmänhet. Vidare använder jag p och q för att beteckna specifika påståendesatser (exempelvis "Ulf Kristersson är Sveriges statsminister") och f , g och h för att beteckna specifika frågesatser (exempelvis "Vem är Sveriges statsminister?").

Nedan illustrerar jag semantiken för påståendesatser och frågesatser med några exempel. Antag att en vanlig tärning kastas.⁶ De möjliga utfallen av tärningskastet representeras av sex möjliga världar: ν_1 , ν_2 , ν_3 , ν_4 , ν_5 , ν_6 där indexet anger hur många prickar som tärningen visar. Situationen kan illustreras med följande figur, där de sex tärningarna motsvarar de sex möjliga världarna

Inom frågvis semantik är ett grundantagande att påståendesatsen P stöds av infotillståndet s om och endast om det följer från informationen som representeras av s att P är sann, vilket i sin tur innebär att s

6. Exemplet är baserat på ett liknande exempel i Ciardelli 2023, kapitel 2.

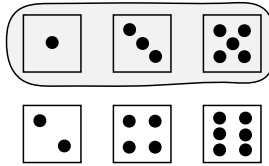
enbart innehåller världar där P är sann (Ciardelli 2023, s. 13). Betrakta nu följande påståendesats:

p : Tärningen visar ett udda antal prickar.

För att ett infotillstånd s ska stödja p krävs alltså att varje värld i s är en värld där p är sann. Påståendesatsen p är sann i världarna ν_1 , ν_3 och ν_5 . Alltså gäller att:

s stödjer p om och endast om s är en delmängd av $\{\nu_1, \nu_3, \nu_5\}$.⁷

Detta illustreras i följande figur, där den inringade ytan representerar det största infotillståndet som stödjer p :

För en frågesats F gäller att s stödjer F precis då informationen som representeras av s avgör frågan som representeras av F . Betrakta följande frågesatser:⁸

f : Visar tärningen ett udda antal prickar?

g : Visar tärningen exakt sex prickar?

h : Hur många prickar visar tärningen?

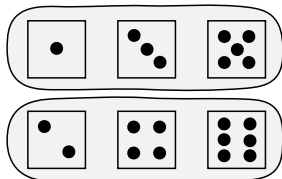
För att avgöra f krävs information som implicerar att antalet prickar är udda (dvs. ett infotillstånd som är en delmängd av mängden $\{\nu_1, \nu_3, \nu_5\}$, eller information som implicerar att antalet prickar inte är udda (dvs. ett infotillstånd som är en delmängd av mängden $\{\nu_2, \nu_4, \nu_6\}$). Alltså, där s är ett infotillstånd:

7. Enligt den här ekvivalensen stöds p också av det *tomma infotillståndet*, som representeras av den tomma mängden. I själva verket stöds alla satser (både påståendesatser och frågesatser) av det tomma infotillståndet. Det tomma infotillståndet implicerar alla andra infotillstånd (eftersom den tomma mängden är en delmängd av varje infotillstånd s), och kan därför ses som ett stycke motsägelsefull information. Att alla satser stöds av det tomma infotillståndet är ett slags motsvarighet till principen *ex falso quodlibet* – från en motsägelse följer vad som helst.

8. Jag formulerar mina exempel här med direkta frågesatser, men det skulle gå lika bra att använda indirekta frågesatser. Motsvarande indirekta frågesatser är: "huruvida tärningen visar ett udda antal prickar", "huruvida tärningen visar exakt sex prickar" och "hur många prickar tärningen visar".

s stödjer f om och endast om s är en delmängd av $\{\nu_1, \nu_3, \nu_5\}$ eller s är en delmängd av $\{\nu_2, \nu_4, \nu_6\}$.

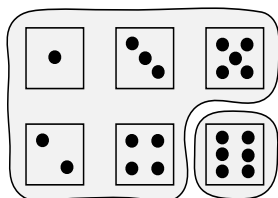
Detta illustreras i följande figur, där de två inringade ytorna representerar de två största infotillstånd som stödjer f :

För att avgöra frågan g krävs information som implicerar att tärningen visar exakt sex prickar (dvs. ett infotillstånd som är en delmängd av mängden $\{\nu_6\}$), eller information som implicerar att tärningen visar ett antal prickar skilt från sex (dvs. ett infotillstånd som är en delmängd av mängden $\{\nu_1, \nu_2, \nu_3, \nu_4, \nu_5\}$). För ett infotillstånd s gäller alltså:

s stödjer g om och endast om s är en delmängd av $\{\nu_6\}$ eller s är en delmängd av $\{\nu_1, \nu_2, \nu_3, \nu_4, \nu_5\}$.

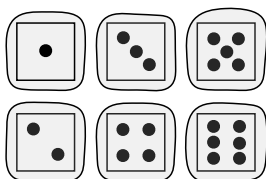
Detta illustreras i följande figur:

För att avgöra frågan h krävs information som implicerar det exakta antalet prickar som tärningen visar. Alltså:

s stödjer h om och endast om s är en delmängd av $\{\nu_i\}$ för något $i = 1, 2, 3, 4, 5, 6$.

Detta illustreras i följande figur:

4. Frågviss logisk konsekvens

Traditionellt sett formuleras logisk konsekvens i termer av de aktuella premissernas och slutsatsernas sanningsvärden. En slutsats är en logisk konsekvens av ett antal premisser om premissernas sanning garanterar slutsatsens sanning. Inom frågviss logik definieras logisk konsekvens på ett liknande sätt, men i stället för sanning används stödrelationen mellan satser och infotillstånd: en slutsats är en frågviss logisk konsekvens av ett antal premisser om det faktum att samtliga premisser stöds garanterar att slutsatsen stöds. Eftersom stödrelationen mellan satser och infotillstånd är definierad för både frågesatser och påståendesatser blir resultatet ett konsekvensbegrepp där båda typerna av satser kan förekomma som premisser och slutsatser.

Man skulle kunna ifrågasätta att detta över huvud taget är ett rimligt konsekvensbegrepp. Man kan tänka sig att logisk konsekvens helt enkelt innebär bevarande av sanning från premisser till slutsats. Eftersom frågor varken kan vara sanna eller falska verkar det då som att det rent begreppsligt inte kan finnas några logiska konsekvensförhållanden som involverar frågor. Detta resonemang menar jag är felaktigt. Inte ens klassisk logisk konsekvens måste nödvändigtvis förklaras i termer av sanningsbevarande. Exempelvis kan den klassiska konsekvensrelationen karaktäriseras i termer av härledning i något härledningssystem, och en sådana karaktärisering behöver inte involvera sanningsvärden. Det faktum att frågor inte kan vara sanna eller falska utgör i sig alltså inget hinder för att de skulle kunna förekomma i logiska konsekvensförhållanden.

Finns det då några konkreta exempel på logiskt giltiga argument med frågor som premisser och slutsatser? Ett exempel är följande argument (Katz 1968, s. 466):

Premiss: Vem mördade professor Plommon?

Slutsats: Professor Plommon blev mördad.

Argumentet är intuitivt giltigt: slutsatsen (en påståendesats) verkar följa från premissen (en frågesats). En annan typ av resonemang där frågor intuitivt kan förekomma som premisser och slutsatser i argument är resonemang med ospecificerad information. Här är ett exempel: Jag vet att Ann och Bob bor i samma stad, så om jag vet vilken stad Ann bor i så vet jag också vilken stad Bob bor i. Detta resonemang verkar intuitivt giltigt, oavsett om jag faktiskt vet vilken stad Ann bor i. Resonemanget här kan formuleras som ett argument på följande sätt (Ciardelli 2023, s. 3):

Premiss: Ann och Bob bor i samma stad.

Premiss: Vilken stad Ann bor i.

Slutsats: Vilken stad Bob bor i.

Här är slutsatsen och en av premisserna indirekta frågesatser som fungerar som platshållare för ospecificerad information om Anns och Bobs bostadsorter.

Formellt definieras frågvis logisk konsekvens som en relation mellan en sats B och ett antal satser A_1, \dots, A_n på följande sätt (Ciardelli 2023, s. 15):

FRÅGVIS LOGISK KONSEKVENNS: B är en *frågvis logisk konsekvens* av A_1, \dots, A_n om och endast om för varje modell och varje infotillstånd s i modellen: om s stödjer samtliga A_1, \dots, A_n , så stödjer s också B .

Definitionen säger alltså att en slutsats är en frågvis logisk konsekvens av ett antal premisser om varje infotillstånd som stödjer samtliga premisser också stödjer slutsatsen. Nedan illustrerar jag definitionen med olika fall där en sats B är en frågvis logisk konsekvens av en sats A . Det finns fyra olika sådana fall: både A och B är påståendesatser; A är en påståendesats och B en frågesats; A är en frågesats och B en påståendesats; både A och B är frågesatser.

Att Q är en frågvis logisk konsekvens av P , där både P och Q är påståendesatser, innebär att informationen som uttrycks av P implicerar informationen som uttrycks av Q . I detta fall sammanfaller frågvis logisk konsekvens med klassisk logisk konsekvens, i meningen att ett konsekvensförhållande mellan påståendesatser råder i klassisk logik om och endast om det råder i den frågvisa logiken (Ciardelli 2023, s. 13). För att förvissa sig om detta kan man resonera på följande sätt. Antag att Q är en frågvis logisk konsekvens av P , och antag vidare att P är sann i någon möjlig värld v . Då följer det att P stöds av infotillståndet $\{v\}$. Eftersom Q är en frågvis logisk konsekvens av P följer det att Q stöds av $\{v\}$, och alltså att Q är sann i v . Det följer alltså att om P är sann i v så är också Q sann i v ; alltså är Q en klassisk logisk konsekvens av P . Och omvänt: Antag att Q är en klassisk logisk konsekvens av P . Antag vidare att P stöds av något infotillstånd s . Då gäller att P är sann i varje möjlig värld i i s . Eftersom Q är en klassisk logisk konsekvens av P måste också Q vara sann i varje möjlig värld i i s . Detta medför att s stödjer Q , vilket visar att Q är en frågvis logisk konsekvens av P .

Att F är en frågvis logisk konsekvens av P , där F är en frågesats och P en påståendesats, innebär att informationen som förmedlas av P avgör

frågan som uttrycks av F . Exempelvis gäller det att påståendet att Ulf Kristersson är Sveriges statsminister avgör frågan om vem som är Sveriges statsminister: frågan är en frågvis logisk konsekvens av påståendet. Att F är en frågvis logisk konsekvens av P kan också förstås som att P utgör ett svar på frågan F .

Att P är en frågvis logisk konsekvens av F , där P är en påståendesats och F är en frågesats, innebär att varje infotillstånd som avgör F också är ett infotillstånd som implicerar att P är sann. Det här kan förstås som att frågan F förutsätter P , eller att P är en *presupposition* till F . Exempelvis förutsätter frågan om vem som är Sveriges statsminister att Sverige faktiskt har en statsminister: påståendet är en frågvis logisk konsekvens av frågan.

Att G är en frågvis logisk konsekvens av F , där både F och G är frågesatser, innebär att varje infotillstånd som avgör F också avgör G . Antag exempelvis att f är frågan om vem som är Sveriges statsminister, och g är frågan om huruvida Ulf Kristersson är Sveriges statsminister. Då gäller att g är en frågvis logisk konsekvens av f : eftersom varje infotillstånd s som avgör f anger vem som är Sveriges statsminister, så måste också s antingen implicera att Ulf Kristersson är Sveriges statsminister, eller implicera att någon annan än Ulf Kristersson är det. Alltså, om f avgörs av s , så avgörs också g av s .

En sats kan också vara en frågvis logisk konsekvens av flera satser sammantaget. Låt

f : Visar tärningen ett udda antal prickar?

g : Visar tärningen exakt en prick?

Satsen g är inte en frågvis logisk konsekvens av f , eftersom exempelvis infotillståndet som består av alla möjliga världar där antalet prickar är udda stödjer f men inte g (ett udda antal prickar garanterar ju inte att antalet prickar är lika med ett, och inte heller att antalet prickar är skilt från ett!). Däremot är g en frågvis logisk konsekvens av f om ytterligare en premiss läggs till:

p : Tärningen visar färre än tre prickar.

Antag att ett infotillstånd s stödjer både f och p . Eftersom s stödjer f så måste s antingen implicera att antalet prickar är udda, eller implicera att antalet prickar är jämnt. Antag att s implicerar att antalet prickar är udda. Eftersom s stödjer p måste s implicera att antalet prickar är ett, vil-

ket innebär att s avgör g . Antag i stället att s implicerar att antalet prickar är jämnt. Eftersom s stödjer p måste s implicera att antalet prickar är lika med två, dvs. skilt från ett, så s avgör återigen g . I båda fallen stöds alltså g av s . Alltså är g en frågvis logisk konsekvens av f och p .⁹

5. Ignoransnormen och kunskapsnormen som logiska bryggprinciper

I förra avsnittet introducerade jag begreppet frågvis logisk konsekvens och illustrerade hur det generaliserar den vanliga klassiska konsekvensrelationen. Definitionen av frågvis logisk konsekvens tillåter att frågesatser, utöver påståendesatser, förekommer i logiska konsekvensförhållanden. I det här avsnittet illustrerar jag hur ignoransnormen och kunskapsnormen kan formuleras som logiska bryggprinciper som knyter deskriptiva påståenden om frågvis logisk konsekvens till normativa påståenden om hur vi bör förhålla oss gentemot de satser som ingår i det aktuella konsekvensförhållandet.

Enligt ignoransnormen bör man undersöka en fråga endast om man inte vet ett svar på frågan. Genom att utgå från frågvis logik kan ignoransnormen formuleras som en logisk bryggprincip, där P är en påståendesats och F är en frågesats:

IGNORANSNORMEN: Om F är en frågvis logisk konsekvens av P , så bör man: undersöka F endast om man inte vet P .

Enligt den här formuleringen så är det inte tillåtet att undersöka en fråga F samtidigt som man vet något P sådant att F är en frågvis logisk konsekvens av P . Att veta P innebär att man besitter information som implicerar att P är sann. Om F då också är en logisk konsekvens av P , så följer det att man besitter information som avgör F , dvs. man vet ett svar på F .

Det är också naturligt att generalisera ignoransnormen på följande sätt, där var och en av satserna A_1, \dots, A_n kan vara antingen en påståendesats eller en frågesats:¹⁰

9. Strängt taget behövs även en premiss som anger att tärningen visar en, två, tre, fyra, fem eller sex prickar, och att tärningen inte visar olika antal prickar samtidigt, för att slutledningen ska vara giltig. Jag har lämnat denna premiss implicit här.

10. Jag antar här följande förståelse av vad det innebär att veta F , där F är en frågesats: En person vet F om och endast om personen vet något faktum som avgör F . Se Ciardelli och Roelofsen 2015 för detaljer.

DEN GENERALISERADE IGNORANSNORMEN: Om F är en frågvis logisk konsekvens av A_1, \dots, A_n , så bör man: undersöka F endast om man inte vet samtliga A_1, \dots, A_n .

I fallet då $n = 1$ och A_1 är en påståendesats sammanfaller den här generaliserade formuleringen med den tidigare formuleringen. Men med den generaliserade formuleringen kan också andra fall fångas in. Här är ett exempel baserat på scenariot med tärningskastet från förra avsnittet. Betrakta följande satser:

f : Visar tärningen ett udda antal prickar?

g : Visar tärningen exakt en prick?

p : Tärningen visar färre än tre prickar.

Som jag visade tidigare gäller att g är en frågvis logisk konsekvens av f och p .¹¹ Antag nu att jag vet både f och p , dvs. jag vet huruvida antalet prickar är udda, och jag vet att tärningen visar färre än tre prickar. Detta implicerar att jag vet att antalet prickar är udda och färre än tre, dvs. att antalet prickar är lika med ett, eller att jag vet att antalet prickar inte är udda. I båda fallen vet jag huruvida antalet prickar är lika med ett, och det verkar alltså inte epistemiskt lämpligt för mig att aktivt undersöka denna fråga. Detta är precis vad den generaliserade ignoransnormen implicerar: jag är inte tillåten att veta både f och p , och samtidigt undersöka g .

Enligt kunskapsnormen bör man undersöka en fråga endast om man vet att frågan har ett sant svar. Denna norm kan formuleras som en logisk bryggprincip på följande sätt, där P är en påståendesats och F är en frågesats:

KUNSKAPSNORMEN: Om P är en frågvis logisk konsekvens av F , så bör man: undersöka F endast om man vet P .

Att P är en frågvis logisk konsekvens av F kan förstås som att P är en presupposition till F : frågesatsen F förutsätter att P är sann. Enligt den här formuleringen bör man veta alla presuppositioner till frågor man undersöker. Exempelvis implicerar normen att man bör veta att Sverige faktiskt har en statsminister om man undersöker vem som är Sveriges statsminister.

11. Givet den implicita premissen att tärningen visar en, två, tre, fyra, fem eller sex prickar, och att tärningen inte visar olika antal prickar samtidigt.

Normen kan generaliseras på följande sätt, där F är en frågesats och P_1, \dots, P_n och Q är påståendesatser:

DEN GENERALISERADE KUNSKAPSNORMEN: Om Q är en frågvis logisk konsekvens av F, P_1, \dots, P_n , så bör man: undersöka F på samma gång som man vet samtliga P_1, \dots, P_n endast om man vet Q .

Enligt den här formuleringen bör man veta alla saker som givet ens övriga kunskap förutsätts av de frågor man undersöker. Här är ett exempel. Betrakta följande satser:

f : Visar tärningen exakt en prick eller visar tärningen fler än fyra prickar?

p : Tärningen visar ett udda antal prickar.

q : Tärningen visar exakt en prick eller exakt fem prickar.

Det gäller att q är en frågvis logisk konsekvens av f och p .¹² Antag nämligen att s stödjer både f och p . Eftersom s stödjer f så implicerar s att tärningen visar en prick, eller så implicerar s att tärningen visar fem eller sex prickar. Eftersom s stödjer p så måste s implicera att tärningen visar ett udda antal prickar. Sammantaget måste alltså s implicera att tärningen visar en prick eller fem prickar, så s stödjer q . Antag nu att jag vet p men inte q , dvs. jag vet att tärningen visar ett udda antal prickar, men jag vet inte att tärningen antingen visar en prick eller fem prickar. Givet vad jag vet kan tärningen mycket väl visa tre prickar, men så som frågan f är formulerad så utesluts detta alternativ. Givet den kunskap jag har kan jag alltså inte undersöka f utan att utesluta möjligheter som inte bör uteslutas. Detta är precis vad den generaliserade kunskapsnormen implicerar: givet att jag vet p så bör jag undersöka f endast om jag vet q .

6. Slutsats

I den här uppsatsen har jag presenterat teorin om frågvis logik, och illustrerat hur den kan användas för att formulera ignoransnormen och kunskapsnormen som logiska bryggprinciper. De två normerna kan förstås som att de knyter deskriptiva påståenden om frågvis logisk konsekvens till normativa påståenden om hur man bör förhålla sig till de satser som ingår i de aktuella konsekvensförhållandena. Detta visar

12. Som tidigare lämnar jag det implicit att tärningen visar en, två, tre, fyra, fem eller sex prickar, och att tärningen inte visar olika antal prickar samtidigt.

att logik potentiellt sett har mer långtgående normativa implikationer än vad som vanligtvis lyfts fram i debatten om logikens normativitet: utöver att ställa krav på hur vi hanterar våra trosföreställningar, kan logiken också anses ställa krav på hur vi hanterar de frågor vi undersöker.^{13, 14}

Litteratur

- Archer, Avery. 2018. "Wondering about What You Know". *Analysis* 78, nr 4, s. 596–604.
- Carruthers, Peter. 2018. "Basic Questions". *Mind & Language* 33, nr 2, s. 130–47.
- Ciardelli, Ivano A. 2023. *Inquisitive Logic: Consequence and Inference in the Realm of Questions*. Springer.
- Ciardelli, Ivano A. och Floris Roelofsen. 2011. "Inquisitive Logic". *Journal of Philosophical Logic* 40, s. 55–94.
- Ciardelli, Ivano A. och Floris Roelofsen. 2015. "Inquisitive Dynamic Epistemic Logic". *Synthese* 192, s. 1643–87.
- Ciardelli, Ivano A., Jeroen Groenendijk och Floris Roelofsen. 2018. *Inquisitive Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Falbo, Arianna. 2021. "Inquiry and Confirmation". *Analysis* 81, nr 4, s. 622–31.
- Falbo, Arianna. 2024. "Inquiry for the Mistaken and Confused". *Philosophy and Phenomenological Research* 109, s. 962–85.
- Field, Hartry. 2009. "What is the Normative Role of Logic?". *Proceedings of the Aristotelian Society* 83, nr 1, s. 251–68.
- Friedman, Jane. 2013. "Question-Directed Attitudes". *Philosophical Perspectives* 27, s. 145–74.
- Friedman, Jane. 2017. "Why Suspend Judging?". *Noûs* 51, nr 2, s. 302–26.
- Friedman, Jane. 2020. "The Epistemic and the Zetetic". *Philosophical Review* 129, nr 4, s. 501–36.
- Harman, Gilbert. 1986. *Change in View: Principles of Reasoning*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hattiangadi, Anandi. 2018. "Logik och normativitet". *Filosofisk tidskrift* 39, nr 3, s. 52–62.
- Haziza, Eliran. 2023. "Norms of Inquiry". *Philosophy Compass* 18, nr 12, s. 1–11.
- Katz, Jerrold J. 1968. "The Logic of Questions". *Studies in Logic and the Foundations of Mathematics* 52, s. 463–493.
- Koralus, Philipp. 2023. *Reason & Inquiry: The Erotetic Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- MacFarlane, John. opublicerat manuskript. "In What Sense (If Any) Is Logic Normative for Thought?"

13. Se van Remmen (2024) och Whitcomb och Millson (2023) för två intressanta bidrag som argumenterar för liknande slutsatser.

14. Tack till Amanda Thorell, Sama Agahi, Olle Risberg och Jens Johansson för värdefulla synpunkter på den här uppsatsen.

- Millson, Jared. 2020. "Seeking Confirmation: A Puzzle for Norms of Inquiry". *Analysis* 80, nr 4, s. 683–93.
- van Remmen, Maximilian. 2024. "Inquiry, Reasoning and the Normativity of Logic". *Synthese* 203, nr 97.
- Steinberger, Florian. 2017. "Consequence and Normative Guidance". *Philosophy and Phenomenological Research* 98, nr 2, s. 306–28.
- Steinberger, Florian. 2022. "The Normative Status of Logic". I *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2022 Edition), red. Edward N. Zalta och Uri Nodelman, URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/logic-normative/>> .
- Whitcomb, Dennis. 2017. "One Kind of Asking". *The Philosophical Quarterly* 67, nr 266, s. 148–68.
- Whitcomb, Dennis och Jared Millson. 2023. "Inquiring Attitudes and Erotetic Logic: Norms of Restriction and Expansion". *Journal of the American Philosophical Association* 10, nr 3, s. 444–66.
- Willard-Kyle, Christopher. 2023. "The Knowledge Norm for Inquiry". *The Journal of Philosophy* 120, nr 11, s. 615–40.
- Woodard, Elise. 2022. "Why Double-Check?" *Episteme* 21, nr 2, s. 644–67.

Recensioner

Tvång på gott och ont: En forskningsantologi om tvång i välfärden

Redaktörer: Moa Dahlin, Niklas Juth och Stefan Sjöström

Iustus Förlag 2025. 438 s. ISBN 978-91-7737-321-6

Jens Johansson frågade mig om jag ville recensera denna bok, med tillägget ”det går utmärkt att bara göra några nedslag i sådant du finner extra intressant”. Jag sa att jag inte hade tid på en gång, men kunde sätta igång senare under sommaren. När jag väl hade tid, så hade jag helt glömt bort tillägget om ”några nedslag”. Jag läste igenom allt från pärm till pärm, och det tog tid; boken är tjock och mastig. Nu är jag ändå glad att jag gjorde det, trots att Jens inte krävde det av mig. Det låter mig säga något om vad som *saknas*, trots att boken är så tjock och spänner över så mycket.

Antologin har kapitel om både psykiatrisk och somatisk vård, vuxna och unga, ”vanlig” tvångsvård och rättspsykiatri, och alla de olika lagar som reglerar tvångsvård i olika kontexter. Redaktörerna säger att de inte kommer att gå in på ”informellt tvång” (s. 18), och avgränsningar måste förstås göras – men jag tycker ändå det är lite synd. Det informella tvånget är ett så stort inslag i psykiatrisk vård. Många patienter, framför allt de som varit tvångsinlagda tidigare, har hela tiden i bakhuvudet att de måste ”uppföra sig” och göra som doktorn säger, för annars blir det tvångsvård igen. Dessa ”bakhuvudstankar” kan vara resultatet av små implicita hot från läkarens sida, men i andra fall räcker det med att patienten vet hur systemet fungerar (Cratsley 2019).

Flera författare nämner att tvångsvård ofta gör patienterna *sämre*. Följande amerikanska studie är förstås alltför ny för att refereras i boken, men Emanuel, Welle och Bolotnyy (2025) visar att tvångsvård nästan *fördubblar* risken att begå våldsbrott, dö i självmord eller av en drogöverdos när man kommer ut igen för den stora gruppen ”gråzonsfall”, dvs. patienter som blir tvångsvårdade eller inte beroende på vilken läkare de råkar hamna hos. Det här är amerikanska förhållanden och kan inte nödvändigtvis rakt av översättas på svenska förhållanden, men flera författare i antologin refererar både egen och andras forskning som visar på en försämringseffekt (t. ex. kapitlet av Lundahl s. 63–80, och Aras och

Pedersen s. 305–28). Självskadebeteenden förvärras av tvångsvården, och patienter som är inlåsta under längre tid tappar sin agens. Inlåsningsen lär folk att ”döda tid” eftersom ingenting händer, och att anpassa sig så mycket som möjligt efter personalen för att undvika konflikter och om möjligt förkorta inlåsningsen.

Bör vi alltså tvångsvårda så lite som möjligt? Mia Ramklint vill komplicera bilden i sitt kapitel (s. 81–94). Hon skriver om desperata människor som *vill* bli inlagda men nekas, med hänvisning till att tidigare inläggningar inte verkar ha gjort någon nytta. En patient i den situationen kan ibland desperat skada sig själv eller försöka begå självmord på en sjukhustoarett i förhoppning om tvångsinläggning – eftersom man verkligen *vill ligga inne*, inte bara ha öppenvård. Jag har också fått höra den typen av berättelser själv, från både behandlare och (före detta) patienter. Ibland vill folk bli tvångsinlagda för att de inte litar på sig själva, och oroar sig över att de kommer ändra sig och skriva ut sig igen innan de egentligen är redo. I många andra fall vill dock folk bli tvångsinlagda eftersom de upplever att frivilligvården inte räcker till, eller till och med avvisar dem, placerar dem längst bak i långa vårdköer. De anses inte ”tillräckligt sjuka”. Om man vet med sig att man verkligen behöver psykiatrisk vård men inte kan få det eftersom vården bara räcker till för de allra sjukaste – ja, då är det ju högst rationellt att bryta ihop så hårt man kan, skada sig så svårt man bara kan utan att faktiskt dö på kudden. Det är rationellt av alkoholisten att supa så hårt att hen *nästan* dör av alkoholförgiftning om det är enda sättet att få komma in på rehab, etc. Att satsa på att gå ner sig till en punkt där man anses vara i behov av tvångsvård kan vara det enda sättet att få vård över huvud taget.

Det här större samhällsperspektivet skulle jag också vilja se mer av i antologin. Det finns en *ytlig* enighet bland alla som över huvud taget ger sig in i debatten om att man inte ska tvångsvårda folk ”i onödan”, men hur bedömer man nödvändighet? Perspektivet blir ofta väldigt snävt; är det absolut nödvändigt att tvångsinlägga den här personen som här och nu försöker ta livet av sig, som här och nu är psykotisk, som här och nu nästan dog av alkoholförgiftning etc.? Men vi kan också se nödvändighetsfrågan i ett större perspektiv. Med en större och mer lättillgänglig frivilligvård skulle färre personer *vilja* bli tvångsvårdade.

Det finns också en stor mängd forskning som visar på samband mellan psykisk sjukdom – över hela skalan, så att säga, depression och ångest men också psykoser – och sådant som fattigdom, jobbstress och osäkerhet, och att vara rasifierad i ett rasistiskt samhälle (se t. ex. Ljung-

qvist et al. 2016, Lund et al. 2010, Duchaine et al. 2020 och Boydell et al. 2001). Det är ofta svårt att avgöra vad som är orsak och verkan här; det är förstås möjligt att exempelvis först bli psykiskt sjuk och som ett resultat av detta förlora jobbet och bli fattig. Det mesta tyder dock på att det finns kausalitet i andra riktningen också, från diverse samhällsfaktorer till psykisk sjukdom. Men föreslår man att samhället ska satsa på en politik som gör att färre människor blir psykiskt sjuka till att börja med, och därmed färre människor i behov av tvångsvård, så är det genast högst kontroversiellt.

Ytterligare en faktor som återkommer i boken är det problematiska överlappet mellan vård och straff. Torbjörn Tännsjö (s. 135–49) föreslår att man ska dra en skarp skiljelinje däremellan. Ingen rättspsykiatri, bara straff för brott och vård för sjukdom (även fast man både kan sitta i fängelse för brott, och få psykiatrisk vård innanför murarna om man behöver det). Vårdbiten är normalt sett frivillig; man ska bara kunna bli föremål för tvångsvård om man inte är beslutskapabel, det vill säga *saknar förmågan* att ändra inställning och förändra sina trosföreställningar.

Situationen vi har idag är tyvärr inte särskilt rättssäker. Se t. ex. Radovic, Eriksson och Dahlin (2020) om hur begreppet ”sjukdomsinsikt”, trots att det inte nämns i lagstiftningen, i praktiken spelar stor roll för både rättspsykiatri och annan tvångsvård, samtidigt som det tolkas lite hur som helst av beslutsfattande instanser. I värsta fall fångas patienten i ett hopplöst moment tjugotvå; antingen erkänner hen att hen är sjuk vilket innebär att hen är sjuk, eller så förnekar hen att hen är sjuk vilket innebär att hen saknar sjukdomsinsikt och verkligen är *jättesjuk*.

Det låter ju bra, som Tännsjö föreslår, att ersätta denna soppa med något tydligare. Men hur ska man i praktiken kunna skilja på de som *har kapaciteten* fast de inte använder den, och därför inte får tvångsvårdas, och de som *saknar* kapaciteten och alltså kan bli föremål för tvångsvård? Jo, säger Tännsjö, folk i religiösa sekter hör till den förstnämnda gruppen. Det vet vi eftersom Carola faktiskt lämnade Livets Ord så småningom (s. 143). Vid vissa psykiatriska tillstånd däremot, säger Tännsjö, så saknar man själva förmågan. Men inom alla tänkbara diagnoser (inklusive psykosstörningar) finns enstaka individer som så att säga resonerat sig ut ur galenskapen och fram till antingen mer normala trosföreställningar, eller också någon form av excentrisk filosofi eller religiös uppfattning som ändå torde ligga inom det som Tännsjö anser bör accepteras som icke-patologiskt (se t. ex. Podvoll 1991 och Boumans et al. 2017). Omvänt så bevisar knappast Carolas fall att sektmed-

lemmar generellt har förmågan att tänka om och lämna – vi vet inte ens om Carola själv hade den förmågan hela tiden.

Tännsjös förslag landar alltså ändå, i praktiken, i en gränsdragning mellan det patologiska och det kanske knäppa men ändå icke-patologiska. En gräns som är och förblir – i den kliniska praktiken – en sorts ”jag vet när jag ser det”-distinktion.

Det är förstas ändå sympatiskt att vilja göra något åt den geggiga sammanblandningen av vård och straff. Tännsjö vill dra skarpa linjer. Amerikanska psykiatern John Sadler drog motsatt slutsats i sin bok *Vice and Psychiatric Diagnosis* från 2024, som jag förhandsläste, blurbade, och även recenserade på min blogg (Jeppsson 2024). Sadlers bok är en rejäl tegelsten, till största delen en historisk exposé över samhällets försök att kontrollera bråkstakar och kriminella, och det eviga problemet hur man ska kunna skilja på ”the mad” och ”the bad”. Sadlers slutsats är att det inte går. Vi bör satsa på rehabilitering för alla, med målet att skapa samhällsmedborgare som i någon mån fungerar och inte är farliga för andra. Sedan kan de fortfarande få tänka och känna hur som helst, det är enormt viktigt att staten inte blir tankepolis. Var hur knäpp du vill så länge du inte skadar folk. Det hade varit intressant att ställa Tännsjös kapitel mot någon som förespråkade Sadlers position – båda ser det som problematiskt att vi i teorin skiljer på straff och vård men i praktiken har ett stort geggigt överlapp. Båda vill lösa det problemet – men på motsatt vis.

Det stora hålet i antologin, det jag *verkligen* saknar, är dock patientperspektivet. En del kapitel är visserligen helt eller delvis baserade på intervjuer med patienter (t. ex. Korkmaz och Andersson, s. 375–98), och Ramklints kapitel har en underavdelning titulerad ”patientperspektivet” (s. 86–87). Många författare verkar också ha en hel del sympati med de patienter de skriver om och hur jobbigt det kan vara att bli tvångsvårdad. Ändå – det är verkligen något som saknas här.

Framför allt hajade jag till på s. 106, i Christoffer Rahm och Lisa Furbergs överlag intressanta kapitel om det brännande ämnet vård av pedofiler. De skriver att ”många av de moraliska värden” som innebär att folk har rätt till kroppslig integritet också ger rätt till rörelsefrihet – om vi kan inskränka det senare i vissa fall, t. ex. för att skydda andra, så kan vi kanske också inskränka det förstnämnda. Det finns väl ändå ett stort värde i att kunna vara ute i samhället snarare än inlåst?

Jo, visst finns det ett värde i att kunna röra sig fritt. Men min uppfattning är att många människor som antingen aldrig gått på psykofarmaka

själva, eller på sin höjd behandlats med någon SSRI som inte påverkade dem jättemycket åt vare sig ena eller andra hållet, gravt underskattar hur dramatiskt och fruktansvärt det kan vara att utsättas för tvångsmedicinering. Framför allt, kanske, när det gäller antipsykotisk behandling.¹

När folk utan egen erfarenhet av (tyngre) psykofarmaka funderar över de etiska problemen med tvångsmedicinering så tänker de nog ofta så här ungefär: Anta att jag hade fått en bakterieinfektion. Anta också att jag blivit knäpp på något vis och inte ville ta min antibiotika. Då vore det ju faktiskt bra om någon tvingade i mig medicinen så jag kunde bli frisk. Visst vore det potentiellt traumatiskt att bli tvingad, det måste vägas in, men jag skulle ändå vilja att någon tryckte i mig medicinen i det läget.

Men antibiotika är ingen psykoaktiv substans. Den psykofarmaka som blir aktuell vid tvångsmedicinering påverkar i regel folk *rejält*. Om man vill försöka sätta sig in i den situationen är det rimligare att tänka på hur det känns att vara full, något som de flesta människor har erfarenhet av.

Nu påstår jag *inte* att psykofarmaka går att jämföra med alkohol rakt av. Radikala psykofarmakakritiker som t. ex. brittiska psykiatern Joanna Moncrieff har visat att populära jämförelser mellan depressions-SSRI och diabetes-insulin är totalt vilseledande (Moncrieff 2023), men har också gjort egna, dåligt underbyggda jämförelser mellan psykofarmaka och alkohol (och andra festdroger). Psykofarmakan sägs döva jobbiga känslor, psykofarmaka-”fyllan” kan lägga sig som en filt ovanpå lidandet (Moncrieff 2013). Men effekterna av psykofarmaka varierar både mellan olika sorter och olika *individer* – allt kan inte förenklas till någon simpel ”alkoholeffekt”.

Ändå – psykofarmaka är psykoaktiva substanser, och de doser som tvångsmedicinerade får är ofta höga nog att både döva känslolivet och förslöa tankarna. Negativa effekter på den fysiska hälsan är också vanliga. Så, jag föreslår ändå att folk som aldrig gått på (tyngre) psykofarmaka gör följande tankeexperiment: Någon tvingar i dig alkohol. Dag ut och dag in. Du får aldrig nyktra till, får aldrig känna tankarna klarna och känslorna leva upp igen, och när du får både mag- och leverproblem av den ständiga spritkonsumtionen så säger påtvingaren att det visserligen är tråkigt, men ett pris värt att betala – du *mår ju så mycket bättre nu* när alkoholen fått dig att slappna av! Jo, säg inte emot. Du *mår* bättre nu.²

1. I Rahms och Furbergs kapitel om pedofili handlade det dock om medel som sänker sexlusten.

2. Se Tom Todd (2021). Han tvångsmedicinerades länge, inte för att han ansågs farlig för sig själv eller andra, utan för att han påstods *må bättre* av medicineringen. Detta trots att *han själv* ansåg att medicineringen berövat honom all livskvalitet.

Om man försvarar existensen av tvångsvård och tvångsmedicinering så anser man förhoppningsvis ändå att det bara ska ske när det goda överväger det onda i en konsekventalistisk kalkyl. Om man tror att tvångsmedicinering med tung psykofarmaka är jämförbart med att tvinga på någon antibiotika vid en infektion, eller att det inte är någon större skillnad på inlåsning och tvångsmedicinering eftersom "samma moraliska värden" är involverade, så kommer man gravt att underskatta hur tungt "det onda" väger. Kalkylen blir helt fel.

Samma enorma, gapande hål där patienterfarenheterna borde vara dycker upp i diskussionen om ungdomsvård. Kavot Zillén och Titti Mattson skriver:

Kritiken mot vården i de särskilda ungdomshemmen och andra former av samhällsvårdande institutioner i både offentliga utredningar och media är allvarlig. Samtidigt är det viktigt med förståelse för det komplexa och svåra uppdrag aktörerna för de olika placeringsformerna har. Vissa problem i vårdens genomförande kanske dessutom är ofrånkomliga. Det handlar om barn och unga med stora vårdbehov [...] (s. 372)

Läs kapitlet i antologin som berör denna vård, som visserligen pratar om att det finns många problem med adekvat vård inom ungdomshemmen eller att de intagna inte vill berätta så mycket för personalen, men på det här distanserade och trygga forskningsviset, och ställ detta mot Instagram-kontot "SIS-tjejer" där före detta intagna själva berättar. "SIS-tjejer" postar en aldrig sinande ström av mardrömtexter från före detta intagna som blivit misshandlade, förnedrade, isolerade och utsatta för sexuella övergrepp av den personal som anställts för att vårda dem. Det framgår också av kontots berättelser att det inte gäller alla hem på samma sätt, och att även de värsta ställena kan ha enstaka anställda som bryr sig och gör sitt bästa – men dessa körs ofta över av mer våldsamma kollegor.

Det är förstås otroligt svårt för en så redan utsatt grupp att göra sig hörda. De gör vad de kan på sociala medier, och genom att erbjuda föreläsningar och spela in små filmer. Men borde inte det engagerade patientperspektivet faktiskt få plats, vid sidan av behandlar-perspektiv och ett mindre engagerat forskarperspektiv, i en stor antologi? Man skulle kunna hävda att det faktiskt är en forskningsantologi och inte en patientantologi eller aktivitantologi – men bilden blir *väldigt* ofullständig när patientperspektivet saknas.

Så, det finns en massa intressant forskning att hämta ur denna antologi – mestadels empirisk, också en del filosofisk. Man lär sig mycket om

både juridik och faktiska följder av olika vårdformer under läsningens gång. Men antologin lider också av ovannämnda *hål*. Det bör man vara medveten om när man läser den. Vill man verkligen ha ett patientperspektiv, vilket också är nödvändigt om man ska kunna göra en rimlig konsekventialistisk avvägning mellan tvångsvårdens goda och onda sidor och ge ”det onda” tillräckligt stor vikt, så behöver man komplettera den med annan läsning. SIS-tjejerna. Olika självbiografier som före detta patienter i psykvården har skrivit. Akademiska, referentgranskade artiklar som samtidigt är självbiografiska (t. ex. Todd 2021). Annars blir bilden alltför sned och alltför *ljus*, trots alla problem som redan tas upp i antologin.

Sofia Jeppsson

Litteratur

- Boydell, Jane, Jim van Os, Kwame McKenzie, Judith Allardyce, Ritu Goel, Robin G. McCreadie and Robin Murray. 2001. ”Incidence of Schizophrenia in Ethnic Minorities in London: Ecological Study into Interactions with Environment”. *British Medical Journal* 323, nr 7325, s. 1336–38.
- Boumans, Jenny, Ingrid Baart, Guy Widdershoven och Hans Kroon. 2017. ”Coping with Psychotic-Like Experiences without Receiving Help from Mental Health Care. A Qualitative Study”. *Psychosis* 9, s. 1–11.
- Cratsley, Kelso. 2019. ”The Ethics of Coercion and Others Forms of Influence”. I *The Bloomsbury Companion to the Philosophy of Psychiatry*, red. Şerife Tekin och Robyn Bluhm, s. 283–304. London: Bloomsbury Publishing.
- Duchaine, Caroline S., Karine Aubé, Mahée Gilbert-Ouimet, Michel Vézina, Ruth Ndjaboué, Victoria Massamba, Dennis Talbot, Mathilde Lavigne-Robichaud, Xavier Trudel, Ana-Paula Pena-Gralle, Alain Lesage, Lynne Moore, Alain Milot, Danielle Laurin och Chantal Brisson. 2020. ”Psychosocial Stressors at Work and the Risk of Sickness Absence due to a Diagnosed Mental Disorder. A Systematic Review and Meta-Analysis”. *Jama Psychiatry* 77, nr 8, s. 842–51.
- Emanuel, Natalia, Pim Welle och Valentin Bolotnyy. 2025. ”A Danger to Self and Others: Health and Criminal Consequences of Involuntary Hospitalization”. *Federal Reserve Bank of New York Staff Report no. 1158*.
- Moncrieff, Joanna. 2013. ”Models of Drug Action”. *Joanna Moncrieff*, 21:a november. <https://joannamoncrieff.com/2013/11/21/models-of-drug-action/>.
- Moncrieff, Joanna, Ruth Cooper, Tom Stockmann, Simone Amendola, Michael P. Hengartner och Mark A. Horowitz. 2023. ”The Serotonin Theory of Depression: A Systematic Umbrella Review of the Evidence”. *Molecular Psychiatry* 28, s. 3243–56.
- Jeppsson, Sofia. 2024. ”John Z. Sadler’s Vice and Psychiatric Diagnosis”. *Jeppsson Philosopher Author*, 18:e mars. <https://jeppssonphilosopherauthor.blogspot.com/2024/03/john-z-sadlers-vice-and-psychiatric.html>.
- Ljungqvist, Ingemar, Alain Topor, Henrik Forssell, Idor Svensson och Larry

- Davidson. 2016. "Money and Mental Illness: A Study of the Relationship between Poverty and Serious Psychological Problems". *Community Mental Health Journal* 52, nr 7, s. 842–50.
- Lund, Crick, Alison Breen, Alan Flisher, Ritsuko Kakuma, Joanne Corrigan, John A. Joska, Leslie Swartz, och Vikram Patel. 2010. "Poverty and Common Mental Disorders in Low and Middle Income Countries: A Systematic Review". *Social Science & Medicine* 71, s. 517–28.
- Podvoll, Edward M. 1991. *The Seduction of Madness*. London: Century Press.
- Radovic, Susanna, Lena Eriksson och Moa Dahlin. 2020. "Absence of Insight as a Catch-All Extra-Legislative Factor in Swedish Mental Health Law Proceedings". *Psychiatry, Psychology and Law* 27, s. 601–19.
- Sadler, John Z. 2024. *Vice and Psychiatric Diagnosis*. Oxford: Oxford University Press.
- Todd, Tom. 2021. "'Epistemic Injustice' in the Administration of the Mental Health Legislation". *Psychosis* 13, nr 1, s. 85–88.

Gud och andra orsaker: Hur en ny teori om orsak och verkan kan förändra vår världsbild

Ulf Jonsson

Fri Tanke 2022. 192 s. ISBN 9789189526006

Denna bok författad av religionsfilosofen, tillika jesuitpatern, Ulf Jonsson, är något så ovanligt som en religionsfilosofisk skrift med vetenskapsteoretiska ambitioner. Den är också en bok som har fördelen av att vara välskriven och tillgänglig utanför filosofiska kretsar. Dess huvudämne är för en kristen person mycket angeläget. Jonsson ställer och försöker besvara frågan: Hur kan Gud ingripa i den värld som synes behärskas av sina egna inneboende kausala krafter?

Jonsson ger först en kort idéhistorisk exposé. Han beskriver hur vetenskapssynen under upplysningen från 1700-talet var starkt präglad av Newtons mekanistiska världsbild. Enligt denna styrs den fysikaliska verkligheten av benhårda naturlagar som inte har några undantag. Det blir mot den bakgrunden svårt att förklara hur Gud kan påverka världen. Gud måste alltså bryta mot naturlagarna och åstadkomma mirakel (som begreppet mirakel definierades av filosofen David Hume).

Men många teologer kände sig obekväma i detta sammanhang. Skulle Gud verkligen behöva bryta mot de annars så benhårda naturlagar som han själv en gång hade skapat? I detta idéklimat blev många teologer *deister*. De ansåg att Gud en gång skapat världen men att han sedan lämnat den åt sitt öde och inte mera ingriper i världens gång. Gud blev således egentligen inte närvarande för människorna.

I sin diskussion hämtar Jonsson inspiration från sentida kausalteoretisk forskning. Enligt denna är den gamla idén om naturlagar föråldrad och ej tillämpbar. Inte ens fysiken talar längre om enkla naturlagar. De kausala skeendena är mycket mer komplicerade. Det finns kausala krafter som går i en viss riktning och gör en viss konsekvens sannolik, men det finns också hela tiden möjliga motkrafter. De kausala krafterna förutsätter för sin utveckling att också andra krafter medverkar.

I stället för naturlagar talar man därför idag, enligt Jonsson, om kausala dispositioner. Tingen i världen antas besitta dispositioner i form av krafter och förmågor som under gynnsamma betingelser leder till ett visst resultat. En bilmotor har en kraft att förmå bilen att röra sig. En fågel besitter en förmåga att flyga. Dessa förmågor är inte detsamma som naturlagar. Bilmotorn kan skadas och förhindras att fungera. Fågeln kan hindras att flyga.

Jonsson kallar de filosofer som utvecklar idén om dispositioner för dispositionalister. Denna grupp inkluderar bland andra Rom Harré, Nancy Cartwright och Stephen Mumford.

Med hjälp av denna mer komplicerade syn på kausalitet underlättas nu, enligt Jonsson, situationen för teologer som fortsatt vill ge en koherent syn på Guds handlande i världen. Enligt Jonsson har dispositionalisterna öppnat för att säga att Gud kan verka utan att göra mirakel. Gud behöver inte bryta mot naturlagar. Gud kan i stället handla genom att använda naturens egna kausala krafter. Gud kan i en viss mening handla parallellt med naturen. Gud kan ses som en primärorsak till ett visst skeende på en annan ontologisk nivå än naturen som fungerar som en sekundärorsak.

Idén om kausalitet på olika ontologiska nivåer kan illustreras med vanliga fysikaliska exempel. När en svarvare bearbetar ett stycke trä till en skål föreligger samtidigt, på en annan ontologisk nivå, den starka kärnkraften som håller ihop atomerna som stycket består av. Här finns alltså två olika slags orsaker som samverkar med varandra. Så långt en mycket kort sammanfattning av Jonssons huvudtes.

Jonsson har, uppenbarligen på kort tid – han har just deltagit i ett internationellt projekt i ämnet – skaffat sig en god kännedom om modern kausalteoretisk litteratur. Å andra sidan ger hans framställning en delvis missvisande bild. Jonsson förbiser att det under andra hälften av 1900-talet pågick omfattande diskussioner om historiska och samhällsvetenskapliga kausalförklaringar. R. G. Collingwood, C. Hempel,

W. Dray, K. Marc-Wogau, G. H. von Wright och J. Mackie var betydande deltagare i dessa diskussioner. (En avgörande bok i denna debatt var John Mackies *The Cement of the Universe*. Den borde självklart ha sin plats i Jonssons framställning.) Under senare årtionden har det också förts en komplicerad vetenskaplig diskussion om medicinsk kausalitet (Nordenfelt och Lindahl 1984; Rizzi och Pedersen 1992).

I vissa av dessa analyser spelar idén om lagar en viss roll. Detta gäller särskilt Carl Hempel som hävdade att lagar ligger till grund för allt kausalt tänkande. Men för de flesta övriga teoretiker har lagar, i synnerhet naturlagar, ringa eller ingen plats alls i analysen av historiska förklaringar.

En viktig idé i debatten om historisk kausalitet var den att en orsak bara är en del av en tillräcklig betingelse för sin effekt. Det vi kallar en orsak i historiska sammanhang är inte, säger dessa teoretiker, en enskild determinant av sin effekt. Historien följer inga naturlagar. Bakom en enskild historisk händelse kan ligga en mångfald av betingelser. I denna fundamentala fråga är alltså betingelseteoretiker och dispositionalister helt överens. Mackie och de övriga tar dock inte särskilt upp dispositioner även om detta begrepp förstås var helt bekant för dem. Historiska orsaker behöver enligt dem inte bestå av krafter eller dispositioner.¹

Jonsson ägnar en del av sin framställning åt handlingars och avsiktens plats i kausala sammanhang. Gud antas ju vara en handlande person som styr med hjälp av sina avsikter. Det kan då vara viktigt att notera att en stor del av den äldre diskussionen om historisk kausalitet gäller mänskliga avsiktens, och därmed mänskliga handlingars, roll i bestämningen av historien. Avsiktsförklaringar kallas ibland för teleologiska förklaringar. Dessa skall dock inte sammanblandas med finala orsaksförklaringar enligt den aristoteliska terminologin. (I de senare är det ändamålet självt som bestämmer handlingen.) I en avsiktsförklaring anges en avsikt som föregår eller är samtidigt med den handling som avses.

En mycket viktig kausalteoretiker, Donald Davidson (1963), betraktar avsikter som verkande orsaker till de handlingar som avses. Georg Henrik von Wright (1971), som också uppmärksammas av Jonsson, gör en annan analys av avsiktsförklaringar. Han förnekar inte att handlingar kan ha orsaker, men han förnekar att handlingsförklaringar är orsaks-

1. Mackie introducerade det berömda begreppet INUS-villkor. INUS uttolkas *Insufficient but Necessary part of an Unnecessary but Sufficient condition* ("otillräcklig men nödvändig del av ett icke-nödvändigt men tillräckligt villkor").

förklaringar. En avsiktsförklaring kan i stället ses som ett slags logisk slutledning, en *praktisk syllogism*, enligt den aristoteliska terminologin (se en analys av och diskussion om detta i Nordenfelt 1974).

Vilken roll spelar då en något mer sofistikerad analys av verklighetens kausalitet för Jonssons teologiska spörsmål? Som jag redan antytt är det en lättnad för teologerna att slippa talet om naturlagar som Gud tvingas bryta mot för att påverka världen. Gud kan använda sig av världens naturliga kausalitet. Gud behöver bara sätta igång en viss naturlig kausalkedja för att nå sitt mål. Det blir enklare för teologerna att föra samtal både med naturvetare och samhällsvetare, när man inte behöver bråka om hur en viss effekt i praktiken har realiserats.

Å andra sidan ter sig vinsten inte så stor ur en agnostikers perspektiv. Jonsson och de kristna teoretikerna gör fortfarande mycket starka antaganden som inte underlättar diskussioner med främst naturvetare. Gud antas vara en person med en fri vilja och ett fullkomligt intellekt som bestämmer sig för att förorsaka specifika händelseförlopp och uppnå specifika ändamål. Gud som en primärorsak startar ett förlopp där naturens sekundärorsaker verkar på den immanenta nivån.

Det finns fortfarande mycket att förklara här. Gud är alltså en verkande orsak bakom en specifik naturlig orsakskedja. Skall vi se Gud som en helt tillräcklig betingelse för denna orsakskedja? Eller är Gud en del av en tillräcklig betingelse som med hjälp av verklighetens inneboende kraft, som en annan betingelse, åstadkommer ett visst resultat? Jonsson för själv en lång diskussion om olika alternativa analyser av detta problem.

Bakom detta reser sig den gigantiska frågan om Guds egen ontologi. Men härom kan sägas mer i ett annat sammanhang.

Lennart Nordenfelt

Litteratur

- Collingwood, Robin G. 1946. *The Idea of History*. Oxford University Press.
- Davidson, Donald. 1963. "Actions, Reasons and Causes". *The Journal of Philosophy* 60, nr 23, s. 685–700.
- Dray, William H. 1977. *Laws and Explanation in History*. Oxford: Oxford University Press.
- Hempel, Carl G. 1965. "Aspects of Scientific Explanation". I *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*, s. 331–496. New York: The Free Press.
- Mackie, John L. 1973. *The Cement of the Universe: A Study of Causation*. Oxford: Oxford University Press.

- Marc-Wogau, Konrad. 1962. "On Historical Explanation". *Theoria* 28, nr 3, s. 213–33.
- Nordenfelt, Lennart och B. Ingemar B. Lindahl. 1984. *Health, Disease and Causal Explanations in Medicine*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Nordenfelt, Lennart. 1974. *Explanation of Human Actions*. Philosophical Studies, nr 20, University of Uppsala.
- Rizzi, Dominick A. och Stig Andur Pedersen. 1992. "Causality in Medicine: Towards a Theory and Terminology". *Theoretical Medicine* 13, nr 3, s. 233–54.
- Von Wright, Georg H. 1971. *Explanation and Understanding*. Routledge & Kegan Paul.

Åk till akuten: Hur mycket sjukvård har vi råd med?

Fanny Nilsson. Natur & Kultur 2025. 320 s. ISBN 9789127190955

Fanny Nilssons *Åk till akuten* är en välstrukturerad genomgång av det svenska sjukvårdssystemets struktur och problem. Boken kombinerar journalistisk skärpa med analytisk distans, vilket gör den relevant för både allmänheten, beslutsfattare och forskare. Arbetet i boken är i grunden en systematisk kartläggning av det svenska vårdssystemets organisatoriska och ekonomiska utmaningar, men boken väcker också tydliga etiska frågor om prioriteringar, behov och rättvisa. Nilsson lyckas med något som många journalistiska eller populärvetenskapliga böcker ofta misslyckas med: hon drar en tydlig koppling mellan konkreta problem i vården och de underliggande värderingar som format systemet.

Bokens första del är en jämförande genomgång av tre europeiska sjukvårdssystem – det spanska, det nederländska och det brittiska. Dessa exempel visar tydligt att de svenska problemen inte är unika, men att lösningarna ser olika ut beroende på hur systemet är organiserat och uppbyggt.

Det brittiska systemet bygger starkt på offentlig finansiering och bibehållandet av en låg kostnad för individen. Detta system klarar sig relativt väl när det gäller faktorer så som jämlikhet och tillgång, men drabbas av flaskhalsar och bristande kontinuitet. Väntetider är ett stort problem, och detta får negativa konsekvenser för befolkningens hälsa. Det spanska systemet visar på stora regionala variationer, som leder till ojämlig tillgång, trots att grundprincipen även där är universell sjukvård. Här visar Nilsson hur organisatoriska skillnader får direkta konsekvenser för patienternas hälsa. Det nederländska systemet, med sin försäkringsbaserade modell, erbjuder mer valfrihet och konkurrens mellan vårdgivare, ideal som haft stort inflytande på det svenska syste-

met. Det blir dock mycket mer komplext och kostsamt. Nederländerna visar på tydliga problem med överutnyttjande av systemet och ökade administrativa bördor.

På basis av dessa jämförelser framstår Sverige som ett system som försöker kombinera olika aspekter från de olika systemen: jämlikhet, valfrihet och marknadslogik. Resultatet blir ett slags mittemellan-läge, som varken når full kostnadseffektivitet, hög jämlikhet eller god kontinuitet.

Nilsson riktar därefter blicken mot Sverige, och lyfter flera systemproblem som på kort sikt ofta påverkar patientens upplevelse och på lång sikt vårdens legitimitet. En stor fråga är personalbrist, framför allt vad gäller allmänläkare och sjuksköterskor. Detta leder till försämrad kontinuitet, längre väntetider och högre belastning på personalen. Journalssystem är tröga, vilket avsevärt försvårar arbetet. Nilsson beskriver också hur grindvaktssystemet i primärvården, vars syfte är att leda patienten till rätt nivå, ofta fungerar som en broms snarare än som ett stöd.

Ett återkommande tema i diskussionen är *inverse care law*: ett fenomen som innebär att de med störst behov ofta får minst vård, medan de med lägre behov och större resurser får mer. Nilsson visar tydligt att detta fenomen inte behöver vara naturligt förekommande, utan i stället är en konsekvens av marknadsreformer, etableringsfrihet och ökning av privata vårdgivare. Nätläkarna är ett typexempel på detta: de leder till en ökad tillgång för relativt lindrigt sjuka patienter, på bekostnad av att resurssvaga patienter inte får någon motsvarande förstärkning.

Ett annat centralt tema är hur efterfrågan på vård ständigt överstiger utbudet. Nilsson gör skillnad mellan *efterfrågan* och *behov* – något som också återspeglas i den svenska lagstiftningen. Efterfrågan på vård drivs av önskemål som kan grunda sig på vad som helst, medan behov av vård, i en striktare mening, bara kan föreligga om patienten har en nedsatt hälsa som vården kan förbättra. Denna skillnad lämnas ofta outtalad i den offentliga diskussionen, och det är därför bra att Nilsson påpekar detta.

Nilssons diskussion av behovsbegreppet hade dock kunnat utvecklas. Den lämnar utrymme för en mer filosofisk analys, något som jag själv pekat på vikten av (Dahlin och Ehlert 2025). Behovsbegreppet är grundläggande för hur prioritering av vård ska ske enligt svensk lag. Den utredning som ligger till grund för nuvarande lagstiftning (SOU 1995:5) understryker vikten av behov men ger få svar på hur begreppet ska förstås. I sin doktorsavhandling undersöker Erik Gustavsson detta begrepp (Gustavsson 2017) och argumenterar för att det bör förstås i termer av två fakto-

rer: svårighetsgrad, det vill säga (något förenklat) hur svårt patientens tillstånd är, och potentiell nytta, alltså hur mycket en behandling kan förbättra situationen. Behovet är således störst när både svårighetsgrad och möjlig nytta är hög. Om nyttan är begränsad så minskar behovet, eftersom ingen åtgärd kan förbättra situationen nämnvärt. På samma sätt minskar behovet om svårighetsgraden minskar, eftersom avståndet till patientens potentiellt bästa hälsa blir mindre.

I och med att Nilsson i arbetet med boken har intervjuat åtminstone en svensk forskare verksam inom just detta område, så är det lätt att tänka att hon kunde infogat en enklare teoretisk diskussion angående detta. Speciellt eftersom hon genomgående i boken visar prov på att kunna förklara förhållandevis komplexa skeenden med både analytisk skärpa och tillgängligt språk.

Vid flera tillfällen i diskussionen verkar det som att Nilsson antyder att vi borde anlägga ett *prioritaristiskt* synsätt på fördelningen av sjukvård, där insatser till de med störst behov ges större vikt. Det har argumenterats för att prioritarism är den rimligaste grunden för prioriteringar baserade på behov och svårighetsgrad (Juth et al. 2025), och med tanke på den mångåriga diskussion som förts inom filosofin angående prioritarism hade det varit intressant att se Nilsson resonera även kring detta.

En av bokens mest intressanta aspekter är diskussionen om *alternativkostnader*. Varje gång vi lägger resurser på att vårda en patient så innebär det att samma resurser inte kan användas någon annanstans. Detta är ofta något som förbises i den politiska debatten. Vidare finns där ett epistemiskt problem – det är väldigt svårt att veta var alternativkostnaden kommer att hamna. Sällsynta läkemedel, omfattande screeningprogram eller dyrare interventioner kan prioriteras, men någon annan del av vården kommer att behöva bära kostnaden. Nilsson menar att det vi sett i praktiken är att resurserna tas från förebyggande insatser, personalförstärkning och vård för kroniskt sjuka.

Återigen hänvisar Nilsson till problemet med nätläkarna: genom att locka till sig mindre sjuka patienter kanaliseras vårdens resurser till mindre angelägna insatser. Detta kallas ofta för *cream skimming*. Vi är nu i position att se att detta till och med verkar vara stick i stäv med lagstiftningen – att vård ska fördelas efter behov. Vi får här ett konkret exempel på hur marknadslogik inom vården kan leda till att de som har större behov hamnar längre bak i kön. Trots att alternativkostnaderna ofta är osynliga, även för beslutsfattare, så blir deras etiska betydelse stor.

Bokens största styrka är dess tydlighet. Nilsson kombinerar konkreta exempel med analys, vilket gör svåra problem begripliga utan att förenkla dem onödigt mycket. Hon träffar flera experter och fungerar som en kanal som förenklar och förenar deras olika uppfattningar. Hennes analys av fenomen som *inverse care law*, efterfrågan kontra behov och alternativkostnader är både pedagogiskt och analytiskt stark.

Den enda egentliga svagheten är att boken blir något repetitiv. Flera teman, som de ovan nämnda, återkommer på flera ställen, vilket gör att flera av poängerna nästan upplevs som övertydliga. Samtidigt har denna repetition troligtvis en pedagogisk funktion: den säkerställer att läsaren inte missar att systemets problem är strukturella.

Åkt till akuten är en välarbetad genomgång av den svenska sjukvårdens organisation. Men den är också en påminnelse om de etiska och praktiska frågor som genomsyrar varje prioriteringsbeslut. Nilsson visar hur resurser, behov och rättvisa hänger ihop, och påminner oss om att vård inte bara handlar om medicintekniska framsteg, utan till syvende och sist om värderingar och solidaritet. Boken är relevant för politiker, vårdchefer och forskare, men också för en filosofiskt intresserad allmänhet. Den bjuder in till reflektion kring grundläggande filosofiska frågor: Vad menar vi med behov? Hur mycket får rättvisa kosta i termer av total hälsa? Hur kan vi legitimera att lägga resurser på en patient snarare än en annan? Nilssons arbete är en viktig påminnelse om att fördelningen av sjukvårdens resurser inte är något som kan göras endast baserat på fakta, utan något som görs i enlighet med vissa värderingar. Hon visar att det etiska perspektivet aldrig kan lämnas utanför när vi talar om prioriteringar i hälso- och sjukvården.

Adam Ehlert

Litteratur

- Dahlin, Moa och Adam Ehlert. 2025. "Juridik, etik och expertis vid prioriteringar i den svenska hälso- och sjukvården". *Nordisk Socialrättslig Tidskrift*, nr 43-44, s. 7-40.
- Gustavsson, Erik. 2017. *Characterising Needs in Health Care Priority Setting*. Doktorsavhandling: Linköpings Universitet.
- Juth, Niklas, Erik Gustavsson och Lars Sandman. 2025. "The Ethical Basis of Severity as a Priority Setting Criterion in Healthcare – Egalitarian or Prioritarian?" *Journal of Bioethical Inquiry*.
- Statlig offentlig utredning (SOU) 1995:5. *Vårdens svåra val*. Stockholm: Socialdepartementet, Fritzes.

Om humor: Essäer om dom som är roliga och det som är kul

Stina Bäckström

Glänta produktion 2024. 148 s. ISBN 978-91-988665-5-1

Bäckströms kompakta essäsamling består av sju mer eller mindre självständiga essäer som vardera tar sig an olika aspekter av humor. Den röda tråden som går igenom de olika essäerna är att begå humor, eller ha humor, handlar om att ha ett tilltal till respondenten som möjliggör att man möts som agenter, hela människor. Bäckström belyser förtjänstfullt olika aspekter och frågeställningar rörande humor och det kuliga. Tyvärr lyckas essäerna aldrig komma förbi sina metaforer och leverera välargumenterade och tydliga slutsatser. Allt som oftast landar essäerna i vad man välvilligt kan beskriva som ett slags gestaltande av filosofiskt intressanta fenomen.

I "Fukt och likgiltighet" utforskar Bäckström humor som att inneha två sidor, en sinnlig och en intellektuell, med hjälp av metaforer rörande humorns torrhet och fuktighet och de olika distanserna, eller sinnesstämningar, som behövs för att humorn ska lyckas vara rolig. I "Två bröllopsbilder och ett oböjligt adjektiv" försöker Bäckström med utgångspunkt kring bröllopsbilder och "att ha kul" som ideal ringa in egenskapen "kulighet" och det kuligas koppling till njutning. I "Glipan. Eller: Får man skämta om allt?" utgår Bäckström från ett exempel när hennes skämt för att få sin dotter att klä på sig misslyckas, för att belysa frågeställningar rörande skämt och moral och hur essentiellt tajming och kontext är för att besvara dessa frågor. I "Gråsuggor och gamla skator" belyses hur vi genom humor kan slå igenom givna praktiska identiteter. Humor, förstådd som ett tilltal, gör det möjligt för oss att mötas som människor. "Skratt är kul" diskuterar det fysiska skrattet – frammanat av kittling, nervositet eller något kul. Essän tar också upp skrattets relation till humor och det kuliga, samt frågan om skrattet i sig kan betraktas som kul. "Om hemuler och humorlöshet" innehåller både en läsning av Tove Janssons novell "Hemulen som älskade tystnad" och en diskussion om arketyper rörande den glädjelösa feministen som skapar dålig stämning. Där beskriver Bäckström hur skrattet och humorn både kan belysa såväl som upprätthålla problem – både tukta och frigöra. Den sista essän, "Chariternas sång", behandlar huruvida att ha humor är en dygd. Bäckströms åsikt är att det är en dygd som hjälper oss att förhålla oss till avståndet mellan våra ideal och våra verkliga arma jag.

Bäckströms essäer präglas av en oklarhet kring vad som egentligen

utgör studieobjektet. I ena stunden ges intrycket att vi ska få en begreppsanalys, lära oss mer om de nödvändiga och tillräckliga villkoren för begreppen humor, kul och vad det är att vara rolig. Men ibland får man förhanden att det inte är begreppen utan snarare orden eller termerna som Bäckström är intresserad av, alltså det svenska ordet "humor" snarare än begreppet humor, oavsett vilket ord vi benämmer det med eller vilket språk vi talar.¹ Stundtals får jag intrycket att essäerna inte är menade att filosofiskt granska ett studieobjekt, utan snarare är Bäckströms mål att ge en gestaltning av fenomen och en början på en diskussion.

Bäckströms otydliga förhållande till studieobjektet framträder tydligt i två av essäerna. I "Fukt och likgiltighet" görs en stor poäng av att "humor" har sin etymologiska rot i det latinska ordet "umor", som betyder fukt och vätska (s. 17). Från denna etymologiska betraktelse och observationen att vi ibland beskriver humor som torr, drar Bäckström slutsatsen att humor har en fuktig sida och en torr sida. Därefter dras en parallell till att det kvinnliga, åtminstone under antiken, uppfattades som det fuktiga och det sinnliga (s. 24) i förhållande till det manliga som uppfattats som det intellektuella och torra. Humorn har därför en kvinnlig, fuktig och sinnlig sida och en intellektuell, torr och manlig sida. Bäckström menar att humorns fuktiga sida kommit i skymundan och undrar "om humorns fuktighet har kommit att döljas tillsammans med dess femininitet. Har vi rentav gjort humorn torr?" (s. 26).

Vidare, i "Två bröllopsbilder och ett oböjligt adjektiv" behandlas egenskapen det kuliga. Bäckström skriver: "Ordet kul finns överallt och samtidigt är kul:et ytterligt undflyende för tanken. Kul bjuder på motstånd till och med rent grammatiskt" (s. 32). Eftersom "kul" är grammatiskt oböjligt och saknar självklar substantiveringsform tas detta som indikation på att kulighet är svåranalyserat. Hon skriver vidare: "Kul som njutning behöver smakas på innan det kan talas om, och när man talar om det uppstår ändå känslan att dess originalitet [...] inte riktigt kan frammanas" (s. 33).

Det handlar om en glidning mellan olika studieobjekt. För även om svenskans ord för "kul" grammatiskt sett inte låter sig böjas eller substantiveras, säger det nödvändigtvis inte någonting om begreppet kul. Grammatikens begränsningar utgör inte ett större filosofiskt problem än att det kan undvikas genom att enkelt introducera det komparativa

1. För tydlighetens skull kommer jag använda dubbla citationstecken när jag vill göra det tydligt att jag pratar om ordet "kul" snarare än begreppet kul.

”kuligare” och diskutera ”kuligheten” i, till exempel, ett skämt. Bäckström tar upp att engelskans motsvarighet till ”kul” är ”funny”. Eftersom både orden ”funny” och ”kul” ska fånga samma begrepp och engelskans ”funny” är böjbart, är Bäckströms manöver att komma till slutsatser om kulighet genom en grammatisk analys av ”kul” ogrundad. Bäckström nämner i förbifarten att svenskans ”rolig” inte har samma grammatiska motstånd men att rolighet och kulighet är ”närliggande” men inte identiska egenskaper (s. 33). Som läsare hade jag varit intresserad av att få reda på vilket sätt rolighet och kulighet skiljer sig åt, men den sortens frågor står lite i vägen för Bäckströms poäng, det svärfångade kulet, och lämnas därhän.

En välvilligare läsning är kanske att Bäckströms essäer ska läsas mer som en gestaltning, som med hjälp av metaforer och rörelser från det partikulära mot med mer generella ska få läsaren att tänka kring olika aspekter av humor och det kuliga, snarare än rigorös filosofi.

På samma sätt är det kanske en oförtjänst att läsa Bäckströms redogörelse för ordet ”humor”s etymologi som ett argument för att humor skulle ha just två sidor, en fuktig och en torr. Det är nog bättre att förstå det som en gestaltning, eller en metafor, vars syfte är att få läsaren att tänka kring huruvida olika sorters humor enbart är roliga om man får in rätt distans. För visst för metaforen om sinnlig humor en till tanken på att viss humor, såsom kroppshumor, bara är kul om den upplevs i rätt sammanhang, medan metaforen om torr humor och likgiltighet för tankarna till att annan humor, till exempel satir, som bara är kul om man inte samtidigt har offrets lidande för ögonen. Med det sagt, om Bäckströms studieobjekt är humorn och det kuligas natur eller essens är etymologi fel verktyg och essän fel presentationsform.

Det som idag kallas essä är synnerligen olämpligt som form för filosofi. Essän uppehåller sig inte vid förtydligande kring hur ord används eller håller läsaren i handen, utan rör sig från det partikulära mot något mer allmängiltigt. Essän har inte såsom artikeln något ansvar för stringens. För att använda mig av en metafor: en essä börjar med ett lärt citat snarare än en sammanfattning. Ett exempel där essäns form ställer till det för mig är att många av de historiska källorna används på ett sätt som verkar dialektiskt överflödigt. Jag tror att det är essäformen som gör att Bäckström tillåter sig att gå från att berätta att Kierkegaard ”placerade humorn mellan det etiska livets principfastheter och ett religiöst liv – ett liv i relation till en gudomlighet” (s. 38), till att ta det som ett etablerat faktum att ”humorn [finns] på gränsen mellan etik och re-

ligion” (s. 38). Bäckströms efterföljande tankar om hur vi genom humor kan förhålla oss till skuld och det ofrånkomliga i att vi bara är *Mensch* (”människor”) är visserligen intressanta betraktelser men verkar vara oberoende av nämmandet av Kierkegaard och hans positioner.

Med det sagt tilltalades jag av Bäckströms idé om humor som tilltal. Humor som tilltal – ett möjliggörande av en glipa att bli betraktad som hel människa. Bäckströms resonemang för tankarna till Stephen Darwall. Darwall (2006) beskriver hur att hålla personer ansvariga utifrån ett andrapersonsperspektiv är ett sätt att behandla människor som om de innehar en kantiansk värdighet. Jag tolkar Bäckströms essäsamling som en gestaltning av hur humor är ett ytterligare sätt att förhålla oss till varandra som människor innehavande av en kantiansk värdighet. Bäckström beskriver en situation från Christina Olofssons essä ”Att arbeta tillsammans med människor” (i *Omtankar*, red. Lotte Alsterdal, Södertörns högskola, 2011) där en undersköterska inom äldreomsorgen lyckas komma förbi de praktiska identiteterna givet av rollerna och skapa en situation där man kan se varandra som subjekt, som agenter, genom att undersköterskan med rätt tajming hälsar på den gamle tanten med ”Tjenare din gamla skata sitter du här?” (s. 76). Här kan det finnas en nåd, tolkar jag Bäckström: I stället för att alltid skämmas för våra tillkortakommanden och världens hemskheter kan vi genom humorn ibland glädjas och ha kul åt dem. Humor som tilltal gör att vi kan förhålla oss mellanmänniskt. Även om vi besitter en kantiansk värdighet så är vi samtidigt bristfälliga och det kan vara kul.

Jakob Werkmäster

Notiser

Platon censurerad i Texas

Universiteten i Texas är på många sätt speciella. Å ena sidan är de mycket välfinansierade – vid Texas A&M har vi en egen flygplats och en fotbollsarena med över hundra tusen sittplatser. Fotbollstränaren tjänar omkring 70 miljoner kronor om året; rektorn tjänar bara tio. Och självklart får lärare och studenter ta med sig vapen till föreläsningarna – delstaten har antagit en särskild lag som, genom en generös tolkning av konstitutionen, garanterar denna rättighet.

Trots ett långsiktigt skydd för individuella fri- och rättigheter är det, förvånande nog, förbjudet att undervisa om Platon. Eller åtminstone om vissa delar av Platons *Gästabudet*. Denna termin ska jag undervisa på kursen "Contemporary Moral Issues" för 270 studenter. Efter misstankar om liberal "indoktrinering" på en barnlitteraturkurs förra terminen måste nu alla kurs-PM ("syllabi") på samtliga institutioner godkännas i förväg. Jag skickade in mitt till prefekten tillsammans med ett skarpt formulerat mejl – som numera går att hitta på nätet – med hänvisningar till förhandscensur och akademisk frihet. Jag är ordförande för universitetets råd för akademisk frihet.

I *Gästabudet* beskriver Platon homosexualitet som fullt naturlig och antyder att det finns fler än två kön: "Ty man bör lära känna människans natur ... förr i tiden var vår natur inte densamma som nu, utan annorlunda. Till att börja med fanns det tre slags människor och inte två som nu, manligt och kvinnligt; dessutom fanns det ett tredje slag, som var gemensamt för båda" (189e).

Om man accepterar universitetets regel, antagen i november, som förbjuder undervisning i "ras- och genusteori", ansluter sig Platon till en lång rad framstående tänkare vars idéer kan anses fördärliga för ungdomen och därför bli föremål för censur. I ljuset av detta blir förbudet mot att undervisa om Platons *Gästabudet*, i teknisk mening, begripligt. Jag menade dock att denna text – liksom några andra passager ur *Gästabudet* – mycket väl kunde vara relevant för min föreläsning om etik och genusfrågor.

När jag fick beskedet att Platon inte är förenlig med universitetets regel blev jag både chockad och positivt överraskad: administratörerna

vid Texas A&M visade sig kunna sin Platon. Jag erbjöds valet att antingen ta bort de icke godkända avsnitten ur Platon eller undervisa i en annan kurs. Facket kontaktade *New York Times*, som omedelbart gjorde en intervju och publicerade en artikel. (Någon i Sverige måste ha tipsat svenska *Flamman*, som hann ringa och skriva allra först!) Därefter följde ett tjugotal intervjuer under tre dagar.

Efter att ha talat med en advokat meddelade jag universitetet att jag har beslutat att ersätta det ifrågasatta innehållet med föreläsningar om yttrandefrihet och akademisk frihet. Två juristfirmor har hört av sig och erbjudit sig att ta fallet till domstol – en vanlig umgängesform i Texas. Det ska bli intressant att se hur den juridiska processen slutar.

Martin Peterson

En röst om filosofi

Under en period på 1900-talet delade filosofiska institutionen i Uppsala sina lokaler på Villavägen med den litteraturvetenskapliga institutionen. Bland litteraturvetarna fanns på den tiden även författaren Sven Delblanc. Han tycks inte ha varit helt nöjd med sina grannar. I sin självbiografiska bok *Livets ax* (1991) säger han bland annat: "Guds brinnande andedräkt omsluter jorden, hans avbild till ett livslångt lidande, men här och var finns skyddade skrevor, där de tillfälligt förskonade diskuterar samhällsförbättring eller kunskapsteori, medan livet dör ut omkring dem. Åsynen av dessa naiva dårar kunde inge mig raseri" (s. 199).

Jag tror inte att filosofernas skrevor var mer skyddade än litteraturvetarnas, så det måste nog vara själva den filosofiska verksamheten som retade upp Delblanc. Eller var det något mer personligt?

Lars Bergström

Vad göra?

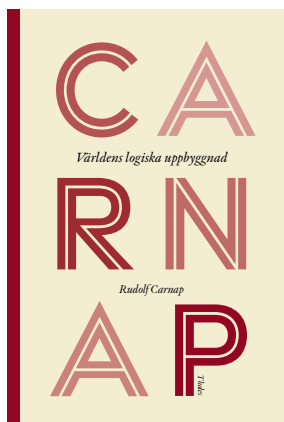
Utilitarister skulle kanske gå med på något i stil med att "man så gott man kan, och i rimlig grad, bör överväga alternativ och konsekvenser vid viktiga beslut". Men det skulle väl alla vettiga personer gå med på! Utom kanske klassiska utilitarister! Ty dom tycks anse att man bör använda denna strategi endast om, och när, detta har bättre totala konsekvenser än varje alternativ. Hur ofta det är fallet kan vi inte veta.

Lars Bergström

Välvilliga tolkningar VI: Den motbjudande slutsatsen

I vår serie av välvilliga tolkningar av till synes problematiska teser har turen kommit till vad Derek Parfit kallar *den motbjudande slutsatsen*. Så här formulerar Parfit den i sin bok *Reasons and Persons* från 1984 (FT:s översättning): "För varje möjlig population på minst tio miljarder människor som alla har mycket hög livskvalitet, måste det finnas någon mycket större tänkbar population vars existens allt annat lika skulle vara bättre, trots att dess medlemmar lever liv som med nöd och näppe är värda att leva." Om en teori medför denna slutsats, anses detta ofta vara synnerligen besvärande för teorin. De som försvarar slutsatsen – och alltså förnekar att den förtjänar sitt förolämpande namn – hänvisar ofta till diverse kontroversiella idéer, som att våra intuitiva omdömen om denna sorts frågor inte är tillförlitliga. Men det finns ett rakare försvar av slutsatsen, såsom Parfit och andra formulerar den. Om den är felaktig, så finns det en möjlig population på minst tio miljarder människor som alla har mycket hög livskvalitet, och som inte är sådan att det finns en mycket större tänkbar population med vissa egenskaper. Men blott möjliga populationer finns rimligen inte – de kunde ha funnits men gör det inte. Så de enda möjliga populationer som finns är de som faktiskt finns. Finns det då en faktisk population på minst tio miljarder människor som alla har mycket hög livskvalitet? Nej, med tanke på lidandet i världen verkar det närmast motbjudande att påstå det.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: *Lars Bergström* är professor emeritus i praktisk filosofi vid Stockholms universitet, *Adam Ehlert* är doktorand i klinisk medicinsk etik vid Uppsala universitet, *Johan E. Gustafsson* är professor i filosofi vid University of Texas at Austin, *Sofia Jeppsson* är docent och universitetslektor i filosofi vid Umeå universitet, *Ingvar Johansson* är professor emeritus i teoretisk filosofi vid Umeå universitet, *Lennart Nordenfelt* är professor emeritus i hälso- och sjukvårdens teori och etik vid Marie Cederschiöld högskola, *Karl Nygren* är postdoktor i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet, *Martin Peterson* är professor i filosofi vid Texas A&M University, *Peder Thalén* är professor i religionsvetenskap vid Högskolan i Gävle och *Jakob Werkmäster* är forskare i praktisk filosofi vid Lunds universitet.

Rudolf Carnap *Världens logiska uppbyggnad*

I översättning och med ett efterord av Bengt Hansson
Inbunden, 373 sidor. Thales 2026. ISBN 9789172351394

Rudolf Carnaps första stora verk *Världens logiska uppbyggnad* (1928) är ett av 1900-talets viktigaste filosofiska arbeten som under senare år har dragit till sig ett ökat intresse och lästs på nya sätt.

Länge tolkades *Aufbau* enbart i ljuset av Carnaps senare ställning som huvudperson inom den logiska positivismen, som ett försök att med den moderna logikens verktyg ge en vetenskapligt exakt formulering av en kunskapsteori med rötter i den brittiska empirismen. Men när boken skrevs låg splittringen mellan analytisk och "kontinental" filosofi ännu i framtiden, och *Aufbau* kan bättre beskrivas som en sammansmältning av impulser från modern naturvetenskap och logik med nykantianism och fenomenologi.

Bokens syfte är att visa hur både den vardagliga och den vetenskapliga verkligheten kan "konstitueras" utifrån en individs egen upplevelseström, det som Carnap kallar mina "elementarupplevelser". Från denna subjektiva bas byggs allt mer avancerade och "objektiva" strukturer i olika nivåer, med fyra huvudområden: det egenpsykiska, det fysiska, det annanpsykiska och det "andliga", dvs. det sociala och kulturella. Men strukturen är mycket mer komplex än detta schema ger vid handen, och ett viktigt tema är hur senare nivåer återverkar på förståelsen av det som går före.

En central ambition är att visa hur konstitutionen kan genomföras med formell stringens, men Carnap ägnar även stor omsorg åt att tankegången ska kunna följas utan den logiska apparaten. *Aufbau* tecknar konturerna av ett filosofiskt system lika ambitiöst som Spinozas eller Kants.

Boken är översatt av Bengt Hansson, professor emeritus i teoretisk filosofi vid Lunds universitet, som också har skrivit ett informativt efterord.

Staffan Carlshamre, Thales redaktör

Instruktioner till skribenter

Filosofisk tidskrift har som syfte att bidra till en allsidig och fruktbar diskussion av filosofiska problem, samt att på ett lättfattligt sätt informera om aktuell filosofisk forskning. Den vänder sig inte enbart till fackfilosofer, utan vill framför allt nå en bredare läsekrets av filosofiskt intresserade personer.

Tidskriften står öppen för olika filosofiska inriktningar, men den vill undvika bidrag som man inte kan tillgodogöra sig utan speciella förkunskaper eller tekniska färdigheter. Tidskriften tar gärna emot såväl artiklar som repliker på tidigare texter i tidskriften, recensioner och notiser. Insända texter bör normalt inte överstiga 4 000 ord.

Manuskript till Filosofisk tidskrift:

- skickas med e-post till redaktion@filosofisktidskrift.se
- skall utformas i överensstämmelse med den typografi som är normal i tidskriften, utan onödig formatering
- skall som regel vara skrivna på svenska, och citat från andra språk bör översättas till svenska
- särskild litteraturförteckning upprättas vid behov i alfabetisk ordning och placeras sist i manus
- för icke beställt material ansvaras ej
- införda bidrag honoreras inte
- författaren erhåller gratis 10 exemplar – för recensioner 5 exemplar – av det nummer av tidskriften i vilket bidraget varit infört